

Forside

Prøvens form:	Ekstern kombineret skriftlig og mundtlig prøve
Uddannelsens navn:	Anvendt filosofi
Uddannelsessted:	Aalborg Universitet
Semester:	10. semester
Prøvens navn/modul:	Kandidatspeciale/modul 25
Vejleder:	Finn Arler
Navn:	Trine Abraham Rasmussen
Studienummer:	20144530
Afleveringsdato:	3. juni 2019
Opgavetitel:	En undersøgelse af forholdet mellem bæredygtighed og vækst siden miljødebattens start og filosofiens rolle i denne diskussion.
Min. og maks. anslag:	84.000-192.000 anslag
Den afleverede opgave	120.764 anslag.

Jeg/vi bekræfter hermed, at dette er mit/vores originale arbejde, og at jeg/vi alene er ansvarlige for indholdet. Alle anvendte referencer er tydeligt anført. Jeg/vi er informeret om, at plagiering ikke er lovligt og medfører sanktioner. Regler om disciplinære foranstaltninger over for studerende ved Aalborg Universitet (plagiatregler): <http://www.plagiat.aau.dk/regler/>

Abstract

The aim of this thesis is to look in to the matter of sustainability and growth viewed in a historical context. This is done in order to understand how this relation has been interpreted since the late 1960's up until today. Further I seek to identify the role of applied philosophy in today's ongoing debate on sustainability and growth.

Based on John S. Dryzek's four basic environmental discourses: environmental problem solving, limits and survival, sustainability and green radicalism I introduce to the tendencies and understandings which characterize the different discourses. Subsequently I examine selected literature represent for the discourses and inherent concepts of growth in relation to sustainability.

My thesis shows that the understanding of the relation between sustainability and growth has been marked by differing convictions. Through my analysis of the report *The Limits of Growth* (1972) as characteristic for the 1970's discourse of limits and survival I identify a articulation of limited natural resources and the risk of environmental collapse. I infer a critique of exponential growth hence the need of global equilibrium is proposed. In addition, I conclude a lack of confidence in technological solutions to reduce negative environmental impacts as well as the potentials of renewable resources. This critique of growth takes a turn in the 1980's into an optimistic understanding of the relation between sustainability and growth in terms of ecological modernization. Through my analysis of the report *Our Common Future* (1987) as characteristic for the discourse of sustainability I find an optimistic approach to technological solutions in terms of decoupling strategies and substitution as well as economic growth. Of this I question the long-term view of last-mentioned. By the turn of the millennium the critique of growth in relation to sustainability returns with a propose of degrowth. Through my analysis of the book *Prosperity without Growth* (2017) by Tim

Jackson as characteristic for today's discourse of green radicalism I identify a need of a decreasing economy to reduce negative environmental impacts as well as a redefinition of prosperity to enable human flourishing. From this I question both the social and environmental effects of a decreasing economy.

In conclusion I emphasize with the claim that the focus on growth regardless of its nature can become a distraction from the goal which is to solve environmental problems such as poverty, overpopulation, consumption detrimental to the environment or hazardous emissions. Therefore, I claim the need for an agnostic approach to questions regarding environmental issues so that the optimum solution can be found and thereby prevent environmental desirable solutions to be eroded by a fixated focus on growth.

In that regard I propose the role of applied philosophy in terms of a phronetic approach to environmental issues as described by Bent Flyvbjerg (2001) based on Aristotle's three intellectual virtues episteme, techne and phronesis to respectively identify the scientific evidence on an issue, the applied methods and ultimately the moral considerations whether it is desirable or not.

Indholdsfortegnelse

1 Indledning: Bæredygtighed og vækst	5
1.1 Problemformulering	8
1.1.1 Strukturering af opgaven	8
2 Miljødebatten: En introduktion	11
2.1 Dryzeks miljødiskurser	11
2.1.1 Miljømæssig problemløsning	13
2.1.2 Grænser og overlevelse	16
2.1.3 Bæredygtig udvikling	17
2.1.4 Grøn radikalisme	19
3 Nulvækst: en vækstkritik	22
3.1 <i>The Limits to Growth: En nulvækst-tilgang</i>	24
3.1.1 Befolkning og forbrug af ressourcer	26
3.1.2 Forurening	28
3.1.3 Teknologi	32
3.1.4 Behovet for global stabilisering	35
4 Økologisk modernisering: vækst som forudsætning	39
4.1 Bæredygtighed som begreb	40
4.2 Grøn vækst	41
4.3 <i>Our Common Future: En bæredygtig udvikling</i>	43
4.3.1 Befolkning	45
4.3.2 Forbrug af ressourcer	46
4.3.3 Teknologi og forurening	47
4.3.5 Behovet for økonomisk vækst og teknologi	48
5 Modvækst: en videre vækstkritik	51
5.1 En bæredygtig modvækst	53
5.2 <i>Prosperity without Growth: En modvækst-tilgang</i>	54
5.2.1 Forbrug af ressourcer	57
5.2.2 Teknologi og forurening	57
5.2.3 Behovet for en ny forståelse af velstand	59
6 En sammenfatning og identificering af filosofiens rolle	61
6.1 Kritiske betragtninger på miljødebattens opfattelser	61
6.1.1 En agnostisk tilgang til vækst	65
6.1.2 Et brud med det økonomiske fokus	67
6.1.3 Behovet for filosofien: Fronesis som redskab i miljøspørgsmål	69
7 Konklusion	72
8 Litteratur	73

1 Indledning: Bæredygtighed og vækst

Nærværende specialeopgave har til formål at undersøge, hvordan forståelsen af forholdet mellem bæredygtighed og vækst har udviklet sig siden miljødebattens start samt hvordan den anvendte filosofi kan spille en rolle i denne diskussion i dag. Der er gennem tiden både blevet argumenteret for og imod ønskværdigheden af økonomisk vækst, og denne diskussion finder vi til stadighed i det politiske landskab i dag, hvor uenighederne er tydelige.

Allerede tilbage i antikken finder vi hos Aristoteles en stillingtagen til ønskværdigheden af økonomisk vækst. Ifølge ham bidrager øget velstand i positiv forstand til det gode liv, men han fastslår samtidig, at velstand blot er et redskab og *ikke* et mål. Målet er det gode og dydige liv, og bestræbelsen på økonomisk vækst må ikke fjerne fokus fra dette. Spoler vi tiden frem til det 18. århundrede, finder vi ligeledes filosof Jean-Jacques Rousseau, der argumenterer mod økonomisk vækst, idet den rigdom, den medfører, blot vil medføre magtkampe, og at mennesket i højere grad vil lyve, snyde og forsøge at træde på hinanden. Han taler således for det simple liv og ser eksempelvis teknologisk udvikling som en hindring for sådan en livsførelse (Arler, 2015b, s. 76).

I Rousseaus samtid finder vi dog også en ganske anden holdning til ønskværdigheden af økonomisk vækst i kraft af økonom og moralfilosof Adam Smith. Hvor det var Aristoteles' og Rousseaus overbevisning, at økonomisk vækst fremmer udøvelsen af laster fremfor dyder, så mener Smith tværtimod, at økonomisk vækst har en positiv effekt både på et menneskeligt såvel som samfundsmæssigt plan. Ifølge Smith bidrager økonomisk vækst nemlig med nytte og behag og har endvidere en positiv moralsk effekt ved at fremme udviklingen af dyder såsom autonomi, klogskab, flid, nøjsomlighed og arbejdsomhed. Det er således hans overbevisning, at netop udviklingen af disse dyder samtidig vil minimere udviklingen af laster såsom grådighed, forfængelighed og misundelse. Økonomisk vækst er altså, ifølge Smith, både

en forudsætning for sikringen af nødvendigheder såvel som behageligheder samt udviklingen af den moralske kultur i samfundet (Arler, 2015b, s. 72–73).

Spoler vi tiden endnu længere frem, så har vi siden 2. verdenskrig oplevet en betydelig vækst på flere parametre. Det gælder både befolkningstal, økonomi samt forbrug af både materialer og energi. Denne udvikling i vækst på flere parametre har medvirket et fokus på bæredygtighed, hvilket har affødt spørgsmål om foreneligheden af bæredygtig og vækst. For et spørgsmål der presser sig på i denne sammenhæng er, hvorvidt og hvordan en stigende vækst kan adskilles fra en stigning af negative miljøpåvirkninger (Arler, 2015b, s. 71).

I det politiske landskab ser vi i dag, at det nuværende regeringsparti, Venstre, i deres energipolitik peger på, at en bæredygtig udvikling er forenelig med vækst. Heri beskrives, at Danmark siden 1970'erne har oplevet en stigning i rigdom, hvilken, ifølge Venstre, ikke har resulteret i et stigende energiforbrug, og som skyldes et fokus på energibesparelser samt effektiv anvendelse. Der skal således forsat investeres i en grøn omstilling og teknologiske udviklinger, der effektiviserer anvendelsen af vedvarende energikilder. Vækst anses dermed som en forudsætning for at skabe en grøn omstilling og som en langsigtet strategi for at nedbringe negative udledninger i miljøet ("Energipolitik - Venstre", u.å.).

Piben får dog en lidt anden lyd hos oppositionspartiet Alternativet, der beskriver en fortsat økonomisk vækst som medvirkende til negative økologiske påvirkninger i form af udtømning af Jordens ressourcer og stigende forurening. Alternativet beskriver deres vision som værende at skabe økonomisk bæredygtighed, hvor den grønne omstilling er det primære fokus og dermed ikke økonomi eller BNP. Økonomien skal i stedet anses som et middel til at opnå målet; nemlig et bæredygtigt samfund, for ellers overskrides grænserne for, hvad Jordens økosystemer kan bære ("Økonomi", u.å.).

Udover disse eksempler på positioner i forhold til bæredygtighed og vækst i det politiske landskab, så ser vi endvidere bevægelser, der italesætter denne problematik både på lands- og verdensplan. På verdensplan afholder unge #FridaysForFuture-klimastrejker med inspiration fra den svenske Greta Thunberg. Hun blev kendt på verdensplan for sin tale under COP24 tilbage i 2018, hvori hun rettede en klar kritik mod de politiske ledes manglende politiske beslutninger, hvad angår sikringen af økologiske hensyn ("Greta-speeches - FridaysForFuture", 2018). Herhjemme i Danmark ses endvidere Den Grønne Studenterbevægelse, der i tråd med Greta Thunberg, kræver mere politisk handling til fordel for miljøet, hvor de eksempelvis taler for en ny økonomisk tilgang og forståelse af velstand (Den Grønne Studenterbevægelse, 2019).

Der forekommer altså vidt forskellige opfattelser af forholdet mellem bæredygtighed og vækst. Der findes både argumenter for, at vækst er en forudsætning for bæredygtighed, og omvendt at opnåelsen af bæredygtighed kræver en retænkning af økonomien eller en decideret frigørelse derfra, idet vækst hindrer muligheden for at tage økologiske hensyn (CONCITO: Danmarks grønne tænketank, 2018; Ringgard, 2018; Rockström, Randers, & Stoknes, 2018; Aagard, 2018). Denne mangfoldighed af holdninger kan således siges blot at bidrage til forvirring, og tilbage står man med spørgsmålet om, hvordan man skal navigere i disse modstridende perspektiver, hvad angår forholdet mellem bæredygtighed og vækst.

Denne modstridende mangfoldighed af opfattelser af forholdet mellem bæredygtighed og vækst, jeg har søgt at skitsere i det ovenstående, er således motivation for indeværende opgave. Mere specifikt ønsker jeg at undersøge de forskellige opfattelser herom, som har præget miljødebatten og endvidere filosofiens rolle i forhold til at navigere i disse spørgsmål. Derfor lyder problemformuleringen for den forstående undersøgelse som følgende:

1.1 Problemformulering

Hvordan har forståelsen af forholdet mellem bæredygtighed og vækst udviklet sig siden miljødebattens start til i dag, og hvordan kan filosofien anvendes i denne diskussion?

1.1.1 Strukturering af opgaven

Nærværende afsnit vil være en beskrivelse af selve opgavens strukturering for at besvare ovenstående problemstilling. Opgaven vil dermed udformes som følgende:

I opgavens [andet kapitel](#) vil jeg redegøre for de dominerende tendenser siden miljødebattens start i slutningen af 1960'erne frem til i dag. Dette gøres ved hjælp af John S. Dryzeks (2013) præsentation af fire grundlæggende miljødiskurser: *miljømæssig problemløsning, grænser og overlevelse, bæredygtig udvikling og grøn radikalisme*. Med redegørelsen af disse skal vi således opnå en forståelse af, de opfattelser og dominerende tendenser, herunder spørgsmålet om foreneligheden af bæredygtighed og vækst, der har præget miljødebatten siden den for alvor fik politisk gennemslagskraft i slutningen af 1960'erne. Denne gennemgang af miljødebattens tendenser og udvikling vil fungere som en introduktion til den videre udfoldelse af den udvalgte litteratur fra de identificerede perioder og relaterede vækstbegreber, som beskrevet af Arler (2015b) i artiklen *Økonomisk vækst, grøn vækst, nulvækst, modvækst eller a-vækst?*

I [tredje kapitel](#) bevæger vi os således ind i miljødebattens spæde begyndelse i kraft af grænsediskursen, der er præget af en væstkritik som følgende af erkendelsen af Jorden som et *endeligt* system, hvoraf påstanden om behovet for nulvækst og en global balance udspringer. Jeg vælger i denne forbindelse at gå særligt i dybden med rapporten *The Limits to Growth* (1972) ud fra den betragtning, at den må anses som karakteristisk for 1970'ernes miljødebat. Af rapporten identificerer jeg henholdsvis italesættelsen af behovet for at respektere økologiske grænser ved hjælp af global stabilisering, men jeg

fremsætter ligeledes påstanden om, at rapporten må siges at være baseret på en begrænset tankegang, hvad angår både teknologiske løsninger og vedvarende ressourcer.

I [fjerde kapitel](#) vil jeg udfolde 1980'ernes økonomiske optimisme og den iboende opfattelse af økonomisk vækst som forudsætning for en bæredygtig udvikling som følge af udbredelsen af økologisk modernisering, eller grøn vækst i nutidige termer. Som kendetegn for denne periode går jeg i dybden med rapporten *Our Common Future* (1987), også kendt som Brundtlandrapporten. I denne identificerer jeg en teknologioptimisme i kraft af tiltroen til afkoblingsstrategier og substitution, men ligeledes mål om økonomisk vækst, om hvilke der kan stilles spørgsmålstejn ved rapportens langsigtede perspektiv.

I [femte kapitel](#) undersøger jeg endeligt den vækstkritik, der har været at finde i miljødebatten siden årtusindeskiftet, men som har sine rødder i 1970'ernes vækstkritik. Karakteristisk er her argumentationen om behovet for radikale forandringer, herunder økonomisk modvækst i sikringen af både miljømæssige og sociale aspekter. I denne forbindelse fremhæver jeg Tim Jacksons bog *Prosperity without Growth* (2017) som repræsenterende for denne tilgang til bæredygtig og vækst. Af denne udleder jeg en velfunderet argumentation for at fremme menneskelig velstand i bruddet med forbrugets såkaldte jernbur, men problematiserer ligeledes målet om en faldende økonomi, grundet usikkerheden af dettes udfald.

Det [sjette kapitel](#) vil jeg sammenholde de fund, jeg har udledt i min undersøgelse af miljødebattens opfattelser af forholdet mellem bæredygtighed og vækst. Jeg udleder i forlængelse af Arler i artiklen (2015b), at et entydigt svar på spørgsmålet om ønskværdigheden af vækst vil være for snævert, hvorfor jeg inddrager Kate Raworths (2017) og Jeroen C. J. M. van den Berghs (2011) kritik af det økonomiske fokus i miljøspørgsmål og forsvar for en agnostisk tilgang til vækst. Jeg følger denne argumentation for en agnostisk

tilgang til miljøspørgsmål og fremfører i denne forbindelse min påstand om den anvendte filosofis rolle i spørgsmål vedrørende bæredygtighed og vækst i kraft af Bent Flyvbergs (2001) anvendelse af Aristoteles' begreb om *fronesis*.

Således med opgavens strukturering opridset vil jeg i det følgende indlede undersøgelsens introduktion til miljødebatten.

2 Miljødebatten: En introduktion

Nærværende kapitel vil således være en introduktion til de tendenser og opfattelser, der har præget miljødebatten siden slutningen 1960'erne til i dag. Dette gøres ud fra professor i politisk filosofi John S. Dryzeks beskrivelse af fire grundlæggende miljødiskurser, som præsenteres i bogen *The Politics of the Earth – Environmental discourses* (2013). Hensigten med indeværende kapitel er således derudfra at skitsere de dominerende tankegange, der har præget miljødebatten gennem tiden for dermed at fremme forståelsen for, hvordan miljø og bæredygtighed er blevet tilgået og fortolket gennem tiden.

2.1 Dryzeks miljødiskurser

Når vi vil skitsere de forståelser og fortolkninger af forholdet mellem bæredygtighed og vækst, der gennem tiden har præget miljødebatten, så kan diskurser være behjælpelige. Diskurser beskriver nemlig gennem sproget måder at forstå og tilgå verden, og de er udtryk for interpersonelle fælles fortællinger. Med Dryzeks miljødiskurser gives der således et indblik i, hvordan miljømæssige anliggender er blevet defineret, fortolket og grebet an i givne perioder. Det er dog ikke ensbetydende med en entydig sandhed, for selvom der kan identificeres en dominerende diskurs i en given periode, så betyder det selvsagt ikke et fravær af andre forståelser og tankegange i forhold til miljømæssige anliggender. Ifølge Dryzek er det netop forekomsten af rivaliserende forståelser og fortolkninger, der udgør eksistensgrundlaget for enhver form for politik, herunder også miljøpolitik. For selv når vi, som mennesker stilles overfor samme problematik, så peger vi som løsningsorienterede ikke nødvendigvis i samme retning (Dryzek, 2013, s. 12–13). I den forstand identificerer Dryzek altså allerede her grundlaget for den mangfoldighed af perspektiver på forholdet mellem bæredygtighed og vækst, som undertegnede beskrev indledningsvis og som udslagsgivende for nærværende undersøgelse.

For som Dryzek beskriver, så repræsenterer diskurser altså forskellige måder at anskue ting i verden på. Det vil sige, som det vil ses i det følgende, at nogle miljødiskurser eksempelvis kan rumme en fortælling om et behov for at begrænse de stødt stigende krav, mennesket stiller til økosystemer, hvor andre rummer en fortælling om de ubehagelige sideeffekter, som visse økonomiske aktiviteter medvirker og dermed et behov for at råde bod på dette. Nogle diskurser rummer en anerkendelse af økosystemers eksistens, andre rummer ikke et decideret begreb derom, lige såvel som der er diskurser, der baserer deres analyser omkring en rationel og egoistisk menneskehed eller omkring menneskets motivation. Ligeledes finder vi diskurser, hvor aktørerne henholdsvis kan være individer eller grupper, inddelt i oplyste eliter, rationelle forbrugere, uvidende og kortsigtede befolkninger eller almindelige dydige borgere. Hvad angår selve effekten af diskurser kan ses i regeringer og institutioner i kraft politiske beslutninger, men de kan ligeledes påvirke, hvordan individer i samfundet tænker og handlinger i bestræbelsen på at leve mere miljøvenligt. I den forstand kan miljødiskurser både have en direkte og indirekte indvirkning på samfundet, vi lever i, i kraft af de fortællinger diskurserne rummer (Dryzek, 2013, s. 17–20)

Forinden selve gennemgangen af miljødiskurserne, må selve baggrunden og forståelsesrammen for Dryzeks kategorisering af diskurserne dog på plads. Ifølge Dryzek har miljødiskurser deres udgangspunkt i industrialiseringssamfundet og positioneres derfor i kontekst af industrialiseringen, der indebærer et altomfattende engagement i en kvantitativ vækst af producerede varer. Med industrialiseringen følger altså et fokus på vækst og frembringelsen af materielle goder samt en mangfoldighed af politiske overbevisninger og ideologier. Om end diskurserne kan siges at være vidt forskellige, forbindes de til industrialiseringen, og derfor tilgås spørgsmål om miljømæssige anliggender også inden for denne ramme.

Selve klassificering af Dryzeks fire grundlæggende miljødiskurser baseres dog ud fra afvigelser fra den tankegang industrialiseringen udspringer af og kan

siges henholdsvis at være reformistiske eller radikale og nøgterne eller opfindsomme. Som det ligger i ordlyden peger radikale afvigelser mod vidtgående forandringer, hvor reformistiske afvigelser i højere grad peger mod en omdannelse af det etablerede. Nøgterne afvigelser tager udgangspunkt i, at miljømæssige problemstillinger overvejende anses som problemer, der er relateret til den etablerede, industrialiserede politiske økonomi. Der kræves handling, men der peges ikke på en ny samfundsstruktur. Endeligt rummer de såkaldte opfindsomme afvigelser en opfattelse af miljømæssige problematikker som muligheder, og problemer behandles i højere grad som potentielt sammenhængende med økonomien (Dryzek, 2013, s. 14). Med dette på plads kan vi således nu bevæge os ind i en introduktion af de fire miljødiskurser:

- Miljømæssig problemløsning
- Grænser og overlevelse
- Bæredygtig udvikling
- Grøn radikalisme

2.1.1 Miljømæssig problemløsning

Den første miljødiskurs, *miljømæssig problemløsning*, må forstås som en generalisering af, hvordan miljøspørgsmål tilgås. Jeg vil fremover omtale denne diskurs som en *problemløsningsdiskurs*. Denne diskurs indebærer et udtalt behov for forandring, og der tages udgangspunkt i tingenes tilstand, som de er på nuværende tidspunkt både politisk og økonomisk. Som løsningsorienteret benyttes der politiske tiltag, der eksempelvis kan manifestere sig som prissætning af varer svarende til deres miljøbelastning eller decideret regulering, hvor nogle varer simpelthen udfases. Denne problemløsningsdiskurs rummer en mangfoldighed af overbevisninger, og dermed også uenigheder om løsningsorienterede tiltag i et miljømæssigt perspektiv i forhold til, hvad der anses som de rette løsninger (Dryzek, 2013, s. 15).

Fælles for denne mangfoldighed af overbevisninger er dog anerkendelsen af økologiske udfordringer, og der forekommer endvidere en enighed om, at disse skal håndteres inden for industrisamfundets politiske økonomis rammer. Derfra kan det dog siges, at enigheden får en ende og for at konkretisere de forskelligheder, der herfra gør sig gældende, foretager Dryzek en tredelt distinktion til at identificere de forskellige overbevisningers motiver og midler. Distinktionerne lyder som følgende: *administrativ rationalisme*, *demokratisk pragmatisme* og *økonomisk rationalisme*, og de organiserer sig hver især henholdsvis gennem bureaukrati, demokrati og markeder og adskiller sig betydeligt i forhold til hvilke aktører, der spiller den centrale rolle (Dryzek, 2013, s. 73–74).

I en administrativ rationalistisk tilgang er eksperter den centrale aktør, og de pålægges derfor det primære ansvar, når der skal tages beslutninger om miljømæssige anliggender. Der søges således at organisere både videnskabelig og teknologisk ekspertise i et bureaukrati hierarki i statens ærinde, hvilket i praksis eksempelvis gøres ved professionelt ressourceforvaltende bureaukrati, forureningskontrollerende instanser, politiske reguleringsredskaber, vurdering af miljømæssige påvirkninger, rådgivende ekspert-kommissioner, planlægning og politiske analyseteknikker. Ifølge Dryzek er denne administrative rationalistiske tilgang den mest dominerende måde, der responderes på miljømæssige problemstillinger (Dryzek, 2013, s. 75–88).

Hvor det i den mest dominerende tilgang er eksperterne, der er den centrale aktør, og hvis ord vægtes højest i miljøspørgsmål, så vægtes den almindelige borgers stemme langt højere i en demokratisk pragmatisk tilgang. Denne tilgang baseres på involvering af samfundets borgere, og løsninger på miljømæssige problematikker findes eksempelvis gennem offentlig konsultation, dialog, forhør og drøftelser med borgere og ved at fremme borgeres ret til indsigt i lovgivning. Med disse former for borgerinvolvering anses enhver stemme dermed som relevant uanset samfundsmæssig position

i modsætning til den administrative rationalistiske tilgang, hvor ekspertise er afgørende for at få del i det primære ansvar (Dryzek, 2013, s. 99–108).

Endeligt finder vi den sidste distinktion, nemlig økonomisk rationalisme, hvor den primære aktør er markedet og den økonomiske aktør, hvad man også kan kalde *homo economicus*. Beskrivelsen af denne aktør udspringer af den tidligere nævnte økonom og moralfilosof Adam Smiths beskrivelse, hvor det primære motiv for mennesket er en kalkuleret egeninteresse, hvilket altså vil sige, at det økonomiske aspekt vægter højest for det enkelte menneske (Dryzek, 2013, s. 134). Der forekommer et dedikeret engagement i markedsmekanismer i en økonomisk rationalistisk tilgang med henblik på at opnå offentlige mål, og privatisering og generel markedsførelse må anses som den sædvanlige fremgangsmåde. Der forekommer nemlig en overbevisning om, at markeder øger den sociale velfærd, hvilket altså også indbefatter markeder inden for miljøvenlige varer (Dryzek, 2013, s. 122–129).

Med denne redegørelse af Dryzeks problemløsningsdiskurs har vi således fået en større forståelse for, hvorfra mangfoldigheden af tilgange, der kan findes i spørgsmål om bæredygtighed og vækst, kan siges at være funderet i. For selvom målet er det samme, altså at fremme miljøvenlige tiltag, så er midlerne mod dette mål divergerende. Denne problemløsningsdiskurs og dens definerede distinktioner tegner således et generelt billede af, hvordan mennesket går løsningsorienteret ind i miljømæssige problematikker og hvilke motivationer, der ligger bag.

Dette fører os videre til Dryzeks øvrige tre diskurser, hvilke kan siges at trække tråde til problemløsningsdiskursens distinktioner i både deres aktørforståelse og løsningsorienterede tiltag. Dette skal dog ikke forstås således, at der kan sættes et direkte lighedstegn mellem Dryzeks øvrige diskurser og problemløsningsdiskursens tre forskellige distinktioner, men blot at de øvrige tre diskurser kan pege i retning af de tre distinktioner. Med dette in mente fører det os således videre til en kronologisk introduktion af Dryzeks øvrige tre

diskurser: grænser og overlevelse, bæredygtig udvikling samt grøn radikalisme. Vi starter derfor ved miljødebattens begyndelse i følgende afsnit.

2.1.2 Grænser og overlevelse

Miljøspørgsmål kom først rigtigt på den politiske agenda i slutningen af 1960'erne, og det var særligt miljømæssige problemstillinger i et globalt perspektiv, der var i centrum for diskussionen. Dette fokus på miljøet brød frem på samme tid med, at vi for første gang så billeder af hele Jorden set udefra rummet. Første gang var det ikoniske fotografi *Earthrise* fra 1968, der blev taget af et besætningsmedlem på Apollo 8 (Mohon, 2018), og fire år senere blev der taget endnu et ikonisk fotografi, denne gang fra Apollo 17, nemlig *The Blue Marble*, hvilket i dag er et af de mest kendte billeder af Jorden, hvor hele globen ses (Administrator, 2015). Dette portrætterede en smuk, men på samme tid skrøbelig planet. Denne observation og erkendelse af Jorden som en endelig og begrænset planet igangsætte italesættelsen af miljømæssige problematikker som trusler mod Jordens kapacitet, og i hvilket omfang Jordens økosystemet evnede at absorbere miljømæssige belastninger (Dryzek, 2013, s. 25–26).

Dette blev altså startskuddet for 1970'ernes grænse- og overlevelsesdiskurs, hvilken jeg fremover vil omtale som en grænsediskurs. Fokuset i denne periode var således at stille spørgsmålstejn ved, hvordan vi, mennesket, burde indrette os for ikke at overskride Jordens kapacitet og deraf et biocentrisk udsyn. Dette udmundede i en kritik af både en ukontrolleret økonomisk og befolkningsmæssig vækst, og dermed et forsvar for behovet for at skabe balance på disse områder af respekt Jordens mængde af ressourcer og økosystemers kapacitet (Dryzek, 2013, s. 16).

Fortællingen i 1970'ernes grænsediskurs var således centreret omkring grænser og overlevelse: at de krav mennesket stiller til Jordens økosystemer truer med at gå ud af ukontrollerbare proportioner, og at der er et drastisk behov for at tøjle disse krav. Mennesket er afhængigt af ressourcer, herunder

ikke-genanvendelige ressourcer såsom olie, gas, kul og landbrugsjord, og disse ressourcer forstås som begrænsede. I denne sammenhæng finder vi i denne diskurs metaforer for disse grænser, såsom Jorden som rumskib, altså et endeligt system. En belejlig metafor set i lyset af de førnævnte ikoniske billeder taget fra rummet i reelle rumskibe. Hvad angår mennesket, så forstås befolkningen som en samlet enhed, hvis størrelse og vækst er af væsentlig betydning for menneskets skæbne. Når det kommer til, hvor det primære ansvar lægges, og hvis stemmer der vægtes, går denne diskurs i tråd med administrative rationalisme og peger altså på eksperter og videnskabsfolk (Dryzek, 2013, s. 40–42).

Med denne introduktion af 1970'ernes grænsediskurs, der kan siges at læne sig op af en administrativ rationalistisk tilgang, bevæger vi således videre til 1980'ernes diskurs om bæredygtig udvikling.

2.1.3 Bæredygtig udvikling

I 1980'erne skulle det vise sig, at 1970'ernes væstkritik ville blive udskiftet med en langt mere vækstoptimistisk tilgang til miljøspørgsmål. Med udbredelsen af økologisk modernisering i de industrialiserede lande, rejste der sig, hvad Dryzek kalder en diskurs om bæredygtig udvikling, hvilken undertegnede fremover vil omtale som en bæredygtighedsdiskurs. I denne periode blev fokuset at bryde med forestillingen om, at vækst og miljømæssig bæredygtighed ikke var faktorer, der var i overensstemmelse med hinanden. Dermed kan det sige, at denne diskurs i en vis forstand læner sig op ad en økonomisk rationalistisk tilgang. Det blev gjort ved at tale om bæredygtig udvikling frem for økologiske grænser, om end der selvsagt var en anerkendelse af, at økologiske grænser skulle respekteres. Det manifestrede sig i, hvad man kan kalde, en teknologi-optimisme, hvilken økonomisk vækst var en forudsætning for. Teknologiske metoder til ressourceeffektivisering blev således anset som langsigtede løsninger til miljømæssige problematikker. I den forstand frembrød der i denne periode en opfattelse af, at økologiske

grænser kunne udvides gennem videnskabelig og teknologisk udvikling (Dryzek, 2013, s. 149, 2013, s. 16).

Fortællingen i denne diskurs om bæredygtig udvikling startede med en anerkendelse af, at det ikke ville give mening i et økologisk perspektiv, hvis verdensbefolkningens legitime udviklingsmæssige forhåbninger skulle imødekommes med samme væksttendens, der fandtes i de industrialiserede lande. Alligevel var det overbevisningen, at økonomi var en nødvendig forudsætning for at bekæmpe fattigdom. Hvor grænsediskursen opererede på et globalt plan, så advokeres der i diskursen om bæredygtig udvikling for handling på lokal plan. Der advokeres der for økonomisk vækst, men en styret vækst, der både er miljøvenlig og fremmer social retfærdighed. Når der tales om retfærdighed, så er det både rettet mod udviklingslande og industrialiserede lande, og endvidere på tværs af generationer. Essensen er her, at økologiske hensyn skal respekteres, men når dette er gjort, så at sige, er der ”plads til”, at økonomien kan vokste (Dryzek, 2013, s. 155–159), og som Dryzek selv beskriver denne opfattelse:

”We *can* have it all: economic growth, environmental conservation, social justice; and not just for the moment, but in perpetuity” (Dryzek, 2013, s. 159).

Opfattelsen af en sådan bæredygtig udvikling relateres altså i høj grad til idéen om både *fremgang* og *forsikring*. Derfor kan en positiv indstilling således siges at være karakteristisk for bæredygtighedsdiskursen, idet der i højere grad er succeshistorier, der fremhæves, end der dvæles ved modsatte, som kan siges at gøre sig gældende i grænsediskursen.

Hvad angår opfattelsen af naturen, så respekteres den, men til en vis grad, idet den primære opfattelse er, at den tilvejebringer brugbare ydelser for mennesket. Bæredygtighedsdiskursen rummer altså i højere grad en antropocentrisk orientering. Hvor de primære aktører i grænsediskursen var

eksperter, så kan aktørerne i bæredygtighedsdiskursen findes på flere forskellige niveauer. Der fremgår dog et klart behov for regeringers og staters rolle i etableringen af internationale aftaler samt arbejde med NGO'er og virksomheder (Dryzek, 2013, s. 155–159).

1980'ernes bæredygtighedsdiskurs har i høj grad præget, hvordan mere miljøvenlige tiltag organiseres helt frem til i dag, men selvom overbevisningen om vækst som forudsætning for en bæredygtig udvikling kan siges at leve i bedste velgående, så bevæger vi os alligevel videre til Dryzeks fjerde og dermed sidste af sine fire grundlæggende miljødiskurser.

2.1.4 Grøn radikalisme

Diskursen om grøn radikalisme har sine rødder i 1970'ernes væstkritik, men har gjort sit indpas siden årtusindeskiftet. For lethedens skyld vil jeg fremover omtale denne diskurs som radikalismediskursen. Ifølge Dryzek går denne diskurs endnu videre i sin kritik end den kritik som grænsediskursen rummer på grund af en helt grundlæggende afvisning af det industrielle samfunds struktur. Fælles med grænsediskursen er dog anerkendelsen af økologiske grænser, og det er overbevisningen at Jorden har brug for at blive reddet, så at sige. For at gøre dette peges der på alternative forståelser af menneskeheden, samfundet og disses plads i verden. Der udtrykkes således et behov for et nyt fokus. Hvor der eksempelvis i diskursen om bæredygtig udvikling er fokus på den mulige forenelighed mellem vækst og bæredygtighed, så er fokuset i diskursen om grøn radikalisme dels forandring af mennesker og deres bevidsthed, dels forandring af samfundet gennem grøn politik (Dryzek, 2013, s. 16, 2013, s. 185).

En af måderne, hvor der søges at skabe forandring er som nævnt ved at ændre, hvordan folk tænker ved at igangsætte en udvikling af såkaldte grønne bevidstheder. I en miljømæssig kontekst vedrører det måden mennesker oplever verden og økologiske skrøbeligheder. Selve fortællingen om grønne bevidstheder er, at det industrielle samfund fremkalder en forvrænget

forståelse af mennesket og dets plads i verden. Der er behov for menneskelig forandring, således det pres, som den industrielle vækst udgør i et økologisk perspektiv, bremses. I den forstand er der både noget på spil for menneskets indre natur, sind, ånd og krop, samt ydre natur, og hensigten med en grøn kulturel forandring vil i højere grad være at skabe harmoni mellem disse to ved at arbejde på menneskets følsomhed og forpligtigelser. Det er således opfattelsen at nøglen til at skabe forandring i verden er at ændre opfattelser (Dryzek, 2013, s. 197–198).

I udviklingen af grønne bevidstheder finder vi en kritik af det antropocæne eller rettere en såkaldt "antropocæn arrogance" overfor naturen. Denne del af diskursen forholder sig egalitarisk til naturen og orienterer sig altså biocentrisk. Ethvert individ kan i denne sammenhæng anses som værende aktør, hvis det blot arbejder på dets eget forhold til naturen og mennesket. Vigtigt at pointere om mennesket som aktør er derfor også, at der udelukkende er tale om subjekter; det er udelukkende op til det enkelte individ selv at skabe en hensigtsmæssig retning i livet. Der tales således med en tydelig brug af *patos* i denne del af diskursens budskaber (Dryzek, 2013, s. 199).

Den anden del af grøn radikalisme er, som nævnt, at skabe forandring i samfundet ved hjælp af grøn politik. Dette handler om, at rette politiske forandringer mod sociale strukturer, institutioner og bevidstheder. Fortællingen er her, at både sociale og økologiske kriser udelukkende kan løses gennem politisk handling samt strukturelle ændringer. I denne sammenhæng kan forandring af bevidstheder endvidere medfølge. Naturen forstås som komplekse økosystemer, hvis velbefindende afhænger af, at mennesket ændrer dets adfærd. Ikke blot på et kulturelt niveau, men også individuelt. Aktører i denne del af diskursen er mangfoldige, idet det både gælder individer og grupperinger. Det vil sige, at det både omfatter enkeltpersoner, bevægelser, partier, stater og internationale organisationer. Det kan dog siges at være grupper, der er centrale aktører i denne del af diskursen, hvor vi anderledes så enkeltindivider som centrale i udviklingen af

grønne bevidstheder (Dryzek, 2013, s. 219–220). Man kan således argumentere for, at radikalismediskursen læner sig op af en demokratisk pragmatisk tilgang i begge distinktioner i kraft af borgerinvolveringen både på et individuelt og gruppemæssigt plan.

Ud fra ovenstående introduktion til Dryzeks fire grundlæggende miljødiskurser, er vi således blevet klogere på de forskellige opfattelser og fortolkninger, der har præget miljødebatten siden dens start. Dermed er rammen sat for en dybere undersøgelse af henholdsvis grænsediskursen, bæredygtighedsdiskursen og radikalismediskursen. I de følgende tre kapitler vil jeg således mere konkret undersøge, hvordan opfattelsen af forholdet mellem bæredygtighed og vækst kommer til udtryk i udvalgt litteratur, som kan siges at være karakteristisk for de udvalgte diskurser og altså forskellige perioder i miljødebatten. Den forestående undersøgelse vil jeg foretage i kronologisk rækkefølge, og starter derfor med 1970'ernes væstkritik.

3 Nulvækst: en vækstkritik

Den beskrevne grænsediskurs, der udspring i slutningen af 1960'erne og prægede 1970'erne rummede en vækstkritik, hvori der advokeres for nulvækst. Det vil sige, at der blev peget på, at den vækst, der blev set på flere områder, herunder økonomisk, forbrugs- og befolkningsmæssigt, skulle gå i nul. Disse vækstrater skulle altså stabiliseres for at forhindre alvorlige økologiske konsekvenser og derved sikre Jordens mængde af ressourcer i et langsigtet perspektiv (Arler, 2015b, s. 85).

Samme år som offentliggørelsen af det ikoniske billede *Earthrise*, finder vi en betydelig stemme i denne vækstkritik, nemlig biologen Paul Ehrlich. I 1968 udkom Ehrlich med bogen *Population Bomb*, i hvilken han fremførte følgende pointe: at sammensætningen af befolkningsvækst og økonomisk vækst vil medføre en udtømning af energilagere, agerjord, rent vand, mineraler samt atmosfærens og verdenshavenes evne til at optage næringsstoffer (Dryzek, 2013, s. 29). Han identificerede altså grunden til økologiske udfordringer som værende funderet i stigende befolkningstal og økonomisk vækst.

Hvad angår identificeringen af de faktorer, der udgør miljømæssige påvirkninger, kendes Ehrlich endvidere for den såkaldte $I=PAT$ -ligning¹. Om denne skriver han i artiklen *Human impacts: the ethics of $I=PAT$* (2014), at den peger på, hvad Ehrlich anser som en selvindlysende sandhed: at den miljømæssige påvirkning, som menneskets aktiviteter medvirker, må forstås ud fra følgende tre faktorer: befolkningsstørrelse, dennes velstand målt ud fra forbrug pr. indbygger samt teknologi. Ud fra denne ligning vurderer Ehrlich, at det er decideret uetisk at få mere end to børn, hvis man vel og mærke er bevidst om konsekvenserne af overbefolkning på verdensplan. Denne påstand fremfører han ud fra argumentet om, at vi som mennesker lever sammen i samfund, hvilket forudsætter en forpligtigelse for, at man som individ må betragte sine beslutninger og handlinger som etiske. Det gælder derfor også

¹ $Impact = Population \times Affluence \times Technology$

beslutninger om reproduktion, for det har selvsagt en betydning i et samfund. Ifølge Ehrlich er det derfor ud fra et miljømæssigt perspektiv nødvendigt at bevæge sig væk fra en opfattelse af, at vi som mennesker har ret til ”grænseløs” reproduktion.

”The right of people to have as many children as ‘they want’ is a typical made-up right, with no more justification than, say the ‘right’ to smoke wherever you wish, or the ‘right’ to carry automatic weapons into schools” (Ehrlich, 2014, s. 17).

Ehrlichs pointe er således at vi som samfundsborgere er forpligtet til at tage vores friheder til revurdering, da vores handlinger skal være i overensstemmelse med, hvad der vil være det etisk mest hensigtsmæssige i det samfund, vi er en del af – både på et socialt såvel som miljømæssigt plan (Ehrlich, 2014).

Udover Ehrlich, der må anses som en central stemme i denne vækstkritik, finder vi endvidere økonomerne Kenneth Boulding og Herman Daly. Boulding kritiserer ’brug og smid væk’-kulturen og fremfører en af grænsediskursens kendte metaforer, nemlig en såkaldt rumskibsøkonomi. Denne lyder, at vi har en vis mængde ressourcer, hvilke bør genbruges og indgå i et kredsløb, således deres levetid og anvendelighed forlænges så vidt muligt. Daly trækker ligeledes på argumentet, at mennesket bør indrette sig efter Jordens økologiske grænser. Det er hans påstand, at bæredygtighed og vækst må anses som deciderede selvmodsigelser. Jorden må forstås som et overordnet system, der er endeligt og dermed ikke vokser, hvorimod økonomien må forstås som et undersystem, der til gengæld kan vokse. Hvis dette undersystem i så fald vokser i en sådan grad, at det ender med at fylde mere end oversystemet, rammer man altså oversystemets yderligere grænser. Dette scenarie mener Daly ikke vil være holdbart i et længere perspektiv, da det vil medføre alvorlige økologiske konsekvenser. Både Boulding og Daly taler derfor for en såkaldt

ligevægtsøkonomi frem for økonomisk vækst, hvor væksten altså stabiliseres og der derved i højere grad tages økologiske hensyn end økonomiske (Arler, 2015b, s. 85).

En rapport der dog særligt kendetegnes for denne periodes vækstkritik, og som i høj grad taler sig ind i både Ehrlichs, Bouldings og Dalys argumenter for en nulvækstøkonomi, er *The Limits to Growth* (1972), som blev en international bestseller. I det følgende afsnit vil jeg derfor nærmere skitsere, hvad denne rapport, som karakteristisk for grænsediskursen, skriver i opfattelsen af forholdet mellem bæredygtighed og vækst. Dette gøres særligt med fokus på befolkning, forbrug af ressourcer, forurening og teknologi.

3.1 *The Limits to Growth*: En nulvækst-tilgang

Ved et møde i Rom tilbage i 1968 samledes en blanding af 30 embedsmænd, virksomhedsledere og tidligere statsoverhoveder fra 10 forskellige lande; deraf navnet Romklubben. Omdrejningspunktet for dette møde var intet mindre end en diskussion om den daværende og fremtidige situation for menneskeheden. Formålet med gruppen var at skabe en forståelse af de forskellige, men alligevel indbyrdes afhængige faktorer, der danner det globale system, som mennesker er en del af. Det gjaldt således både økonomiske, politiske, naturlige og sociale faktorer. De søgte at iværksætte en idégenerering vedrørende nye politiske initiativer og handling ved at viderebringe rapportens indhold til både politiske beslutningstagere og den generelle offentlighed verden over (Meadows et al., 1972, s. 9).

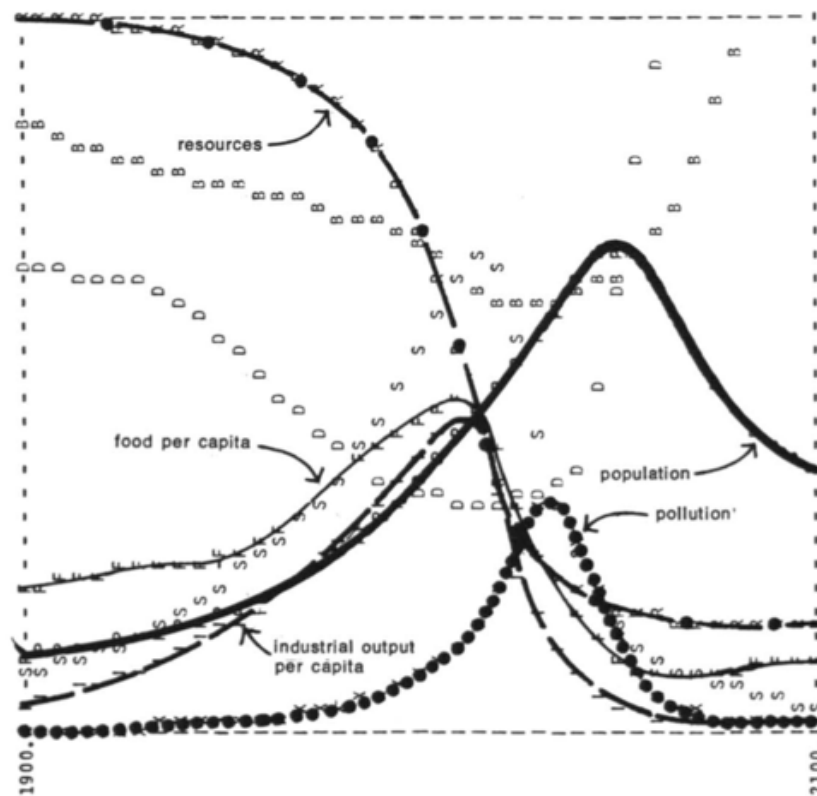
I rapporten understreges det klart og eksplicit, at der er meget på spil. Det er deres overbevisning, at der forekommer en nødvendighed for handling, der bryder med en fortsat stigende vækst. Grænsediskursens italesættelse af økologiske overskridelser og kollaps fremgår altså helt eksplicit:

”Taking no action to solve these problems is equivalent to taking strong action. Every day of continued exponential

growth brings the world system closer to ultimate limits to that growth. A decision to do nothing is a decision to increase the risk of collapse” (Meadows et al., 1972, s. 183).

Oveni denne italesættelse af økologisk kollaps som konsekvens af en stigende vækst, søger Meadows et al. altså også at tale til vores moral og forestillinger om, hvad der er rigtigt og forkert. Ved at påtale at selv fravalg er at foretage valg, taler Meadows et al. i og for sig ind i den forpligtigelse, som vi før fandt ved Ehrlich. Der er altså et tydeligt fokus på at forhindre de konsekvenser, som menneskelige aktiviteter medfører ved at tage valg og handlinger til revurdering.

Rapporten kendetegnes særligt for dens fremskrivelser af tendenser, og rapportens pointe om behovet for at bryde med en stigende økonomisk vækst, finder vi i nedenstående graf, *Figur 1*. Dette scenarie, vi kan kalde det vækstoptimistiske, illustrerer en udvikling, hvor der ikke foretages betydelige forandringer end udgangspunktet i 1970'erne. Befolkningstal, fødevareproduktion og industrielt output er eksponentielt stigende, og der ses en fortsat stigende forurening grundet naturlige forsinkelser. Konsekvensen heraf bliver blandt andet et fald i befolkningstallet, der ses som et pludseligt knæk i kurven, hvilket sker som en reaktion på manglende fødevarer. Mængden af ressourcer falder tilmed drastisk i takt med et stigende befolkningstal og industrielt output (Meadows et al., 1972, s. 124).

Figur 1: Det vækstoptimistiske scenarie (Meadows et al., 1972, s. 124).

Figuren taler således sit tydelige sprog: at en fortsat vækst og deraf manglende betydelige ændringer vil medføre økologiske overskridelser og et kollaps grundet udtømmelsen af ressourcer.

3.1.1 Befolkning og forbrug af ressourcer

Det er ifølge Meadows et al. uvist, hvor mange mennesker, der i 1970'erne var underernærede, men de påstår, at der forekom en generel enighed om, at det var en betydelig andel, nemlig formentlig omkring 50-60% af befolkningen i de mindre industrialiserede lande. Det svarede således til omkring en tredjedel af verdens befolkning var underernærede på daværende tidspunkt. De problematiserer særligt, at det på daværende tidspunkt dårligt nok var muligt at opretholde et tilstrækkeligt niveau af fødevarer pr. indbygger i de ikke-industrialiserede lande på trods af en stigende landbrugsmæssig produktion på verdensplan (Meadows et al., 1972, s. 46).

Der tegnes således et billede af en uligevægt i fordelingen af fødevarer mellem industrialiserede og ikke-industrialiserede lande, og løsningen på denne ulige fordeling findes ifølge Meadows et al. ikke i en stigende økonomi. Dette underbygger de blandt andet med henvisning til en rapport af FN's Fødevare- og Landbrugsorganisation (FAO) og ud fra følgende argumentation: for at kunne producere fødevarer, kræver det dyrkbar jord. Det anslås på daværende tidspunkt at 3,2 milliarder hektar jord havde potentiale som dyrkbarjord, hvoraf blot halvdelen af den jord blev dyrket, grundet det ville kræve betydelige mængder af kapital at kultivere den anden halvdel af jorden. At gøre jord dyrkbar ville eksempelvis kræve vandring, rensning eller gødning, og ifølge FAO's vurdering ville dette ikke kunne lade sig gøre i et økonomisk perspektiv med sådanne metoder, om end behovet for mad klart pointeres som en yderst presserende dagsorden (Meadows et al., 1972, s. 48–49). Allerede i denne kontekst støder vi således på den manglende tiltro til både økonomi og teknologi som løsningen på miljømæssige problematikker, der gennemgående vil være at finde i rapporten.

Hvad yderligere angår befolkning, italesætter Meadows et al. en sammenhæng med en stigende produktion af varer og ligeledes et stigende forbrug af naturlige ressourcer. For en stor andel af de naturlige ressourcer oversteg på daværende tidspunkt forbrugsniveauet af nogle af disse endda befolkningsmængden. Af dette udleder Meadows et al., at det må ses som en indikation på, at flere mennesker er lig med et stigende forbrug af ressourcer, og dermed at det gennemsnitlige forbrug pr. indbygger hvert år er stigende (Meadows et al., 1972, s. 55). Denne tendens problematiserer Meadows et al. selvsagt, og fastholder i denne sammenhæng grænsediskursens fortælling om, at selvom Jorden kan siges at rumme store mængder af råmateriale, hvilke menneskeheden har tillært sig at udvinde og omdanne, så er det ikke ensbetydende med store mængder er lig med uendelige mængder af ressourcer.

De anser politiske beslutninger, der medvirker en reducere af ressourceforbruget, som en forudsætning for en passende fordeling af ressourcer i fremtiden af. Dertil anbefaler Meadows et al. redskaber såsom prisstigninger på varer, som vi ligeledes så anvendt som redskab i en administrativ rationalistisk tilgang i problemløsningsdiskursen, genanvendelsesmetoder samt bedre produktdesigns. Selvom deres anbefalinger dels lyder på teknologiske løsninger, så gør de ikke det uden et ”men”. For selv hvis teknologiske løsninger iværksættes så miljøeffektivt som muligt, så fastholder Meadows et al., at tendensen stadig vil pege mod en udtømmning af Jordens ikke-genanvendelige ressourcer som følge af en stigende befolkningsvækst samt større energifterspørgsel pr. indbygger. (Meadows et al., 1972, s. 68).

Derved søges der at understrege argumentet om, at medmindre denne vækst får en ende, så skubbes der blot tættere og tættere på potentielle økologiske grænser og ultimativt et decideret kollaps. Hvad der dog kan indvendes i denne forbindelse udover den manglende tiltro til teknologiske løsninger, er den ressourcetankegang, der præger rapporten. Der tales primært om ikke-genanvendelige ressourcer, og derved overses mulighederne ved genanvendelige og betydeligt mere miljøvenlige ressourcer, hvilket undertegnede vil vove at påstå kan antages som en følge af den manglende tiltro til teknologiers effektivitet.

3.1.2 Forurening

Men når der tales forbrug af ressourcer, særligt ikke-genanvendelige, så må man nødvendigvis også tale om håndteringen af disse og den forurening, det medfører. Ifølge Meadows et al. er den efterfølgende håndtering af ikke-genanvendelige ressourcer en helt central problematik, og selve problematikken ved ressourcer såsom fossilebrændstoffer, der er udvundet af Jorden, beskrives som følgende:

“In one sense they are never lost. Their constituent atoms are rearranged and eventually dispersed in a diluted and unusable form into the air, the soil, and the waters of our planet” (Meadows et al., 1972, s. 68)

Den forurening er altså svær at håndtere på en kontrolleret og miljømæssig hensigtsmæssig måde, grundet deres tilstand efter brug og efterfølgende spredning i miljøet. For selvom Jordens naturlige økosystemer er i stand til at absorbere mange af de påvirkninger, som menneskelig aktivitet medfører, så vil der ifølge Meadows et al. være grænser for omfanget, hvilket altså blot medfører en ophobning af affald og deraf forurening (Meadows et al., 1972, s. 68).

I rapporten finder vi fire pointer vedrørende omfanget for menneskets forurening af miljøet samt Jordens evne til at absorbere denne. Dette på trods af, at der fra et videnskabeligt perspektiv var meget få og ikke fyldestgørende forsøg på at måle den forurening, menneskets aktiviteter bidrog til. Man kan derfor anfægte disse pointers grundlag set ud fra, at Meadows et al. tilslutter sig, at eksperters og videnskabens stemmer vægtes højest, som det ligeledes ses i den administrative rationalistiske tilgang og grænsediskursen, men på samme tid anerkender, at forsøgene ikke var fyldestgørende. Altså dermed sagt at forsøgene var for upræcise til at udlede konkrete og underbyggede videnskabelige konklusioner ud fra. Alligevel lyder rapportens fire pointer som følgende:

- 1) De få former for forurening, der er målt over tid, lader til at stige eksponentielt.
- 2) Der findes næsten ingen viden om øvre grænser for væksten af forurening.
- 3) Naturlige forsinkelser i økologiske processer kan føre til, at nødvendige kontrolforanstaltninger undervurderes og derved resultere i, at øvre økologiske grænser nås utilsigtet.

- 4) Mange forureningskilder spredes globalt, hvilket vil sige, at den skade, de medfører, optræder langt væk fra den oprindelige lokalitet, hvor produktionen foregår.

Af disse fremførte pointer vedrørende forurening ser undertegnede en generel tendens for rapporten: italesættelsen af behovet for forsigtighed. For på trods af, at der i rapporten beskrives den manglende videnskabelige evidens for pointerne, så tages de alvorligt trods usikkerheden, fordi der eksempelvis er faktorer som naturlige forsinkelser i forbindelse med forurening, der som sagt gør, at vi først vil kende konsekvenserne af de valg, vi tager nu, et sted ude i fremtiden.

Hvor nogle former for forureninger hænger åbenlyst sammen med befolkningsvækst, så relaterer andre former for forurening sig til industrialiseringen og den teknologiske udvikling. (Meadows et al., 1972, s. 71). Tager vi fat i sidstnævnte, så er en af kilderne til forurening, som mennesket forårsager, gennem energiforbrug. Ifølge rapporten stammede 97% af den industrielle energiproduktion i 1970'erne fra fossile brændstoffer, såsom kul, olie og naturgas. Ved afbrænding af disse brændstoffer, frigives blandt andet CO₂ ud i atmosfæren. Det estimeres på daværende tidspunkt, at der udledes omkring 20 milliarder ton CO₂ hvert år grundet fossile brændstoffer, og at denne udledning var eksponentielt stigende med 0,2% hvert år. Blot halvdelen af den mængde CO₂, der udledes ved afbrænding af fossile brændstoffer, endte i atmosfæren, hvor den resterende halvdel antages som absorberet primært af overfladevandet i verdenshavene (Meadows et al., 1972, s. 73).

I denne forbindelse påstår Meadows et al., at denne stigende udledning af CO₂ ville falde, hvis der skete en overgang til eksempelvis atomkraft og dermed en udfasning af fossile brændstoffer. Deri ligger endvidere et håb om, at en sådan overgang måtte ske inden den stigende udledning af CO₂ får store økologiske og miljømæssige konsekvenser. Der er dog den væsentlige detalje ved brug af

energi, hvilken lyder på, at energi på et tidspunkt vil sprede sig som varme. Hvis energikilden eksempelvis er fossile brændstoffer, vil den varme enten direkte eller indirekte resultere i en opvarmning af atmosfæren som følge af spildvarme. Endvidere vil der ved brug af atomkraft være en forekomst af radioaktivt affald, men der kan kun gisnes om, hvilke negative miljømæssige påvirkninger, det vil medføre og i hvilket omfang (Meadows et al., 1972, s. 73).

Uvisheden præger altså i høj grad disse spørgsmål om forbrug af energikilder i rapporten. Der er på daværende tidspunkt hverken klar evidens for, hvor grænsen ligger i forhold til udledning af CO₂ eller varmeforurening, ej eller for Jordens grænse for at absorbere forureningskilder. Ovenstående fungerer således blot som et eksempel på den uvished om miljøpåvirkninger, der fremføres i rapporten, men disse uvisheder spiller tværtimod en væsentlig rolle i rapporten og dens anbefalinger:

”We don’t know the precise upper limit of the earth’s ability to absorb any single kind of pollution, much less its ability to absorb the combination of all kinds of pollution. We do know however that there *is* an upper limit [...] The surest way to reach that upper limits globally is to increase exponentially both the number of people and the polluting activities of each person” (Meadows et al., 1972, s. 84).

Uvisheden fremgår altså i rapporten som tilstrækkelig grund til at være påpasselige eller forsigtige, når det gælder miljømæssige beslutninger grundet de mulige konsekvenser, disse kan medføre både på kort og længere sigt.

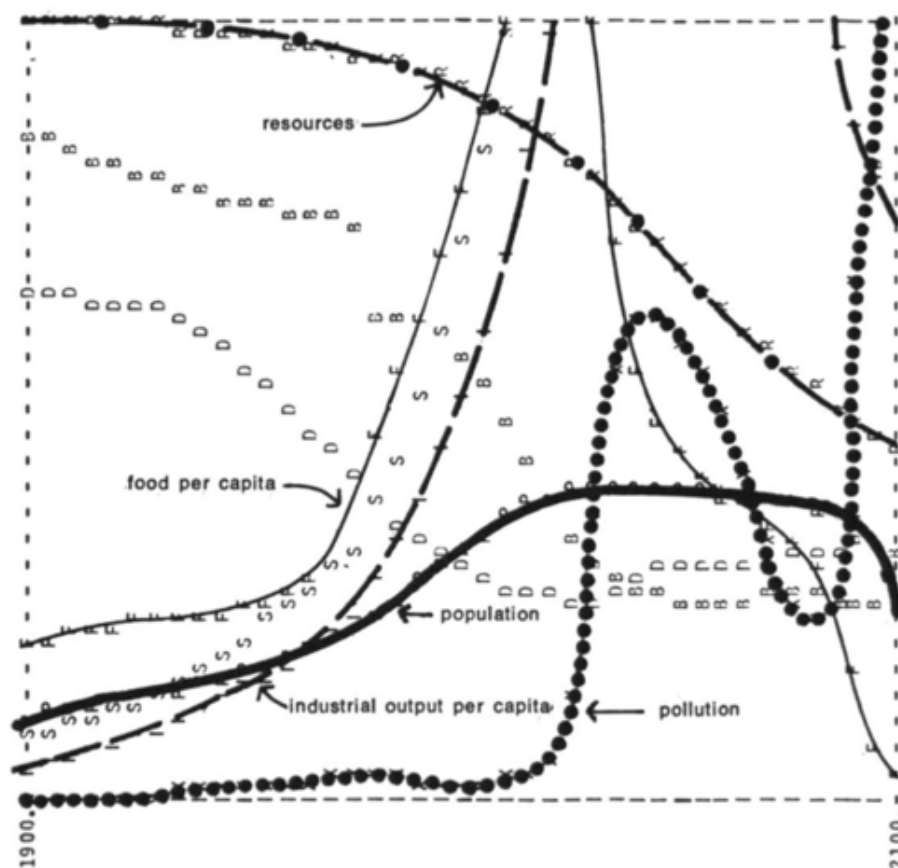
Som der skrives i rapporten, men alligevel med forbehold for metodernes reelle effektivitet, så anses teknologi som et middel mod forurening. Derfor bevæger vi os nu nærmere ind i, hvad disse forbehold underbygges af, hvilke kriterier teknologien bør efterleve, før en omfattende anvendelse introduceres, og hvad

der ifølge Meadows et al. overses ved en stor tiltro til teknologiske løsninger på miljømæssige problematikker.

3.1.3 Teknologi

Teknologi er et ofte brugt middel i menneskets forsøg på at presse grænserne for befolkningsmæssig såvel som økonomisk vækst. Grundet den kontinuerlige teknologiske udvikling, der er sket gennem tiden, kan der siges at forekomme en optimistisk tilgang til, at dette vil fortsætte, og at det dermed forsat vil udvide anvendelsesmulighederne for Jordens ressourcer. Den optimisme abonnerer Meadows et al. ikke på, idet en sådan teknologioptimisme fjerner fokus fra det egentlige problem: stigende vækst i et både begrænset og komplekst system (Meadows et al., 1972, s. 145).

Ligesom opstillingen af det vækstopoptimistiske scenarie, finder vi, hvad vi kan kalde et teknologioptimistisk scenarie, *Figur 2*. I dette er altså rapportens fremskrivelser af, hvilken effekt teknologiske løsninger vil have i forhold til at undgå udtømmningen af ressourcer eller et økologisk kollaps.

Figur 2: Det teknologioptimistiske scenarie (Meadows et al., 1972, s. 140).

Det teknologioptimistiske scenarie er således skabt ud fra forestillingen om udvidelse af grænserne for ressourcer, kontrol af forurening, stigende effektivitet i landbruget samt svangerskabsforebyggelse. Ressourcer udnyttes til fulde og 75% af disse sættes i kredsløb og genanvendes, forurenende udledninger reduceres med en fjerdedel af, hvad der var tilfældet i 1970, landbruget effektiviseres således udbyttet fordobles og endeligt gøres svangerskabsforebyggelse tilgængelig på verdensplan. Resultatet af disse indsatser viser sig som et midlertidigt kontant befolkningstal, men i denne graf får kurven for befolkning også et knæk nedad. Dødstallet stiger i takt med udtømmelsen af ressourcer, en drastisk faldende fødevareproduktion samt stigende forurening (Meadows et al., 1972, s. 140–141). Af dette scenarie i rapporten kan således udledes, at teknologiske løsninger kan sige at forlænge perioden, hvor både en stigende industriel vækst og stigende befolkningstal er mulig. Teknologiske løsninger ender dog blot med at fungere som en

udsættelse af de problemer, der alligevel vil indtræffe, da disse løsninger ikke fjerner de endelige økologiske grænser og dermed også grænser for vækst.

Der er dog en anerkendelse af, at visse teknologier kan gøre det muligt at reducere miljøskadende udledninger, som menneskelig aktivitet medvirker til. Teknologi kan muliggøre kontrol af forurening til en vis grad, men den kommer alligevel til kort, når det gælder en decideret streng kontrol, idet kontrol er dermed ikke være ensbetydende med total kontrol. Ifølge Meadows et al. er det simpelthen ikke muligt at forhindre enhver form for forurening, hvilket både skyldes teknologiske såvel som økonomiske begrænsninger (Meadows et al., 1972, s. 135). Fra et økonomisk perspektiv løber man nemlig ind i samme problematik som nævnt vedrørende kultiveringen af potentiel langbrugsjord: at det vil være yderst omkostningsrigt og derfor svært at forsvare økonomisk.

Udover at visse teknologiske løsninger kan være svære at forsvare økonomisk, så pointeres der yderligere, at det samme kan gøre sig gælde i forhold til sideeffekter. Enhver ændring af den sædvanlige måde at håndtere givne emner på, kræver en tidlig tilpasning, mens befolkningen, enten bevidst eller ubevidst, søger at tilpasse sig. I et tidligt perspektiv forekommer der nemlig en væsentlig forskel mellem teknologisk og menneske ændring. For hvor teknologien hurtigt kan ændres, så kræver mennesket i højere grad tilpasning dertil (Meadows et al., 1972, s. 148).

Grundet denne skævvridning slås der i rapporten et slag for sociale hensyn i introduktionen af nye teknologier. Denne pointe understreges med henvisning til de sociale sideeffekter, der kom til udtryk i 1960'erne i kraft af Den Grønne Revolution, som indikerer introduktionen af nye afgrødetyper samt dyrkningsmetoder i landbruget. Hensigten med at introducere nye teknologier i landbruget var at bekæmpe fødevaremangel på verdensplan ved at øge fødevareproduktionen. Om end disse nye teknologier medførte en øget effektivitet i landbruget, så førte de dog også til større social ulighed. Økonomi var nemlig en forudsætning for adgangen til disse nye metoder, hvilket faldt

ud til de i forvejen rige landmænds fordel og gjorde, at de fattige landmænd ikke havde samme adgang til disse og dermed ikke kunne nærme sig samme udbytte. Disse sociale sideeffekter er dog ikke ensbetydende med, at den grønne revolution var fejlslået, men blev en påmindelse om, at sociale sideeffekter er forventelige og derfor skal kommes i forkøbet, før der foretages en vidtrækkende introduktion af ny teknologi (Meadows et al., 1972, s. 146–148). Med denne erfaring i bagagen, er det derfor deres håb, at følgende spørgsmål stilles, forinden en ny given teknologi introduceres:

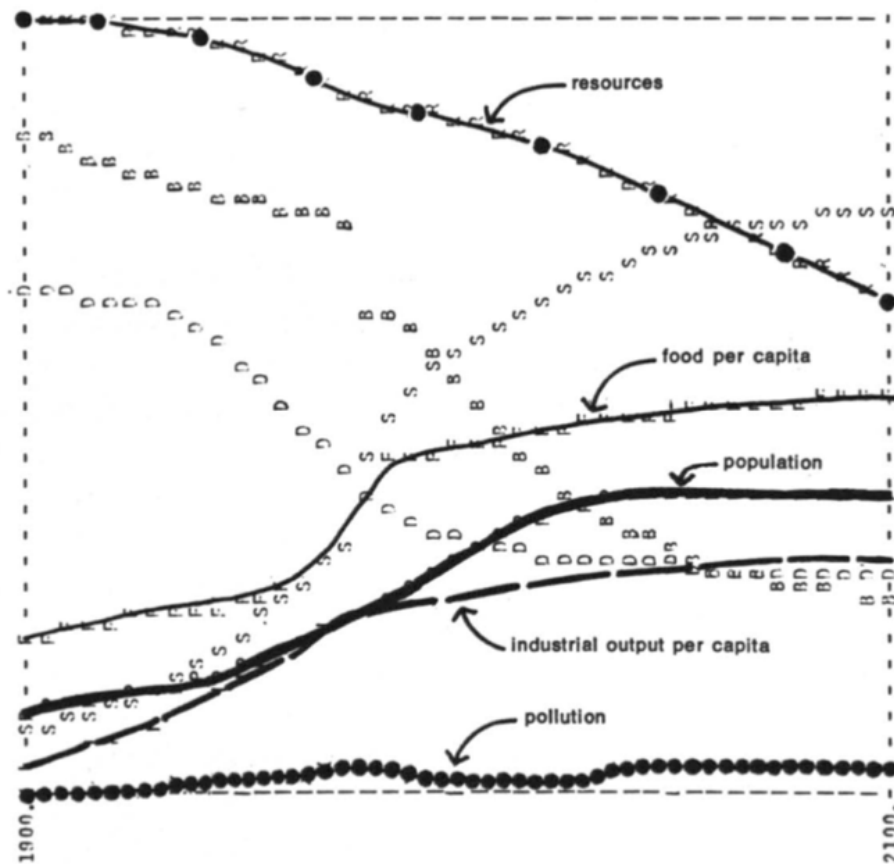
- 1) Hvilke sidevirkninger, fysiske såvel som sociale, vil følge, hvis denne udvikling introduceres i stor skala?
- 2) Hvilke sociale forandringer er nødvendige førend denne udvikling kan implementeres hensigtsmæssigt, og hvor længe vil det tage at opnå disse?
- 3) Hvis udviklingen er succesfuld, og fjerner nogle naturlige grænser for vækst, hvilken grænse vil det voksende system i så fald møde som den næste? Vil samfundet fortrække dette pres som udviklingen fjerner? (Meadows et al., 1972, s. 151–155).

Som tidligere pointeret bærer rapporten i høj grad præg af, at der er et behov for forsigtighed eller påpasselighed samt en vurdering af ønskværdigheden eksempelvis introduktionen af ny teknologi. For som de grafer, jeg har fremhævet fra rapporten, *Figur 1* og *Figur 2*, understreger, er der alvorlige konsekvenser i vente, hvis ikke de rette beslutninger tages. Derfor vil jeg afslutningsvis i dette kapitel fremhæve den nulvækstøkonomi og stabilisering, som Meadows et al. advokerer for i det følgende afsnit.

3.1.4 Behovet for global stabilisering

Med de to gennemgående scenarier søger Meadows et al. altså at understrege deres pointe om de fatale følger, det vil have at overskride økologiske grænser. Det sidste scenarie, jeg fremhæver fra rapporten, er derfor det, Meadows et al.

selv advokerer for, nemlig det stabiliserede, eller balancerede, scenarie, *Figur 3*:

Figur 3: Det stabiliserede scenarie (Meadows et al., 1972, s. 168).

Denne stabilisering indebærer en regulering af både befolkningstal og økonomi, således der skabes et balanceret niveau af både befolkningen og det industrielle output pr. indbygger. Reguleringen af befolkningen sker eksempelvis ved at den ønskværdige familiestørrelse angives som to børn, ligesom vi så Ehrlich (2014) argumentere for, således fødselstallet langsomt vil nærme sig dødstallet. Dette faldende befolkningstal medvirker altså, at andre faktorer ligeledes på sigt stabiliseres, herunder fødevarer, ressourceforbrug og forurening. Hensigten med en sådan stabilisering er at skabe balance på globalt plan. Meadows et al. er af den overbevisning, at hvis der ikke skabes en sådan balance, vil det medføre et kollaps, som det blev eksemplificeret i både det vækstopoptimistiske og teknologioptimistiske

scenarie. En konstant økonomi og befolkning er derfor nødvendighed (Meadows et al., 1972, s. 168).

For at skabe global balance vil teknologiske fremskridt både være nødvendige og velkomne. De teknologiske fremskridt der anses som ønskværdige i denne sammenhæng vil eksempelvis være nye metoder til at indsamle affald, at mindske forurening, at udvikle mere effektive teknikker til at genanvende materialer samt bedre produktdesign således produkters levetid forlænges og højere grad kan reparerer (Meadows et al., 1972, s. 171). Men som pointeret i kraft af det teknologioptimistiske scenarie, så er en endeløs teknologisk optimisme ikke hensigtsmæssig, idet disse løsninger blot udskyder de miljømæssige konsekvenser.

Om end Meadows et al. fremfører en klar væstkritik, er der dog et forsvar for en anden slags vækst at finde i rapporten. Det er nemlig væksten af de menneskelige aktiviteter, der ikke medfører negative økologiske konsekvenser. I denne forbindelse læner Meadows et al. sig op af ordene fra filosof John Stuart Mill, der tilbage i 1857 skrev følgende:

“It is scarcely necessary to remark that a stationary condition of capital and population implies no stationary state of human improvement. There would be as much scope as ever for all kinds of mental culture, and moral and social progress; as much room for improving the Art of Living much more likelihood of its being improved” (Meadows et al., 1972, s. 175).

Mill påstår altså, at befolkning og penge er faktorer, der bør forblive konstante i en balanceret verden: enhver form for menneskelig aktivitet, der ikke har med materialistisk forbrug at gøre eller uigenkaldeligt at forringe miljøet, kan udvikle sig uendeligt. Det involverer aktiviteter såsom uddannelse, kunst, sport og mellemmenneskelige relationer, der er med til, at vi som mennesker kan blomstre og udfolde os. I den forstand søger Meadows et al. at underbygge

deres overbevisning om uforeneligheden af vækst og økologiske hensyn med Mills argumentation om, at menneskelig trivsel ikke nødvendigvis afgøres af økonomisk vækst, men netop gennem eksempelvis kunst og kultur (Meadows et al., 1972, s. 175).

Ud fra ovenstående kan vi således konkludere, at 1970'ernes væstkritik i var funderet i en overbevisning om, at medmindre økologiske grænser skulle overskrides på sigt, så var det nødvendigt med en stabilisering på flere områder. I rapporten *The Limits to Growth* forekom der henholdsvis et centralt fokus på forsigtighed af hensyn til økologiske grænser, en begrænset ressourcetænkning, idet det primært er ikke-genanvendelige ressourcer, der er rapportens fokus, og endvidere en teknologiskepsis. Heraf udleder undertegnede en sammenhæng mellem rapportens teknologiskepsis og manglende tiltro til udvidelsen af vedvarende ressourcer.

Således med 1970'ernes grænsediskurs og væstkritik undersøgt, vil det følgende kapitel være en nærmere undersøgelse af 1980'ernes bæredygtighedsdiskurs og dermed en mere optimistiske tilgang til vækst i miljøspørgsmål.

4 Økologisk modernisering: vækst som forudsætning

I 1980'erne blev 1970'ernes væstkritik udskiftet med en opfattelse af, at der kunne være en sammenhæng mellem vækst og bæredygtighed; dog med det in mente, at det krævede en mere bæredygtig form for vækst. Overbevisningen om denne sammenhæng kaldtes tilbage i 1980'erne for økologisk modernisering, og den opfattelse og de tiltag denne retning indebar, kan siges at stemme overens med, hvad man i nutidige termer primært kender som grøn vækst. Ifølge denne overbevisning skal en sådan bæredygtig vækst ske gennem teknologisk udvikling, hvilken skal medvirke et mere effektivt ressourceforbrug og dermed mindske relaterede negative påvirkninger af miljøet (Arler, 2015b, s. 81).

Økologisk modernisering er således en retning, hvori der peges på, at der kan findes løsninger på miljømæssige problematikker, uden at dette kræver betydelige ændringer af det økonomiske system. Det er teknologisk udvikling samt politisk regulering, der skal medvirke til en effektivisering af blandt andet produktionsmetoder og derved nedbringe negative miljømæssige påvirkninger. På den måde bidrager den økonomiske vækst til miljøvenlige løsninger, og vækst bliver således en forudsætning for disse løsninger. Økologisk modernisering kan dermed siges at være en søgen på en mere miljøvenlig, eller grøn, teknologi til produktion og særligt vedvarende energi (Arler, 2015b, s. 81–82; Dryzek, 2013, s. 145–146).

I dag er økologisk modernisering en retning, der til stadighed fylder i miljødebatten i kraft af talen om grøn vækst, og der findes endnu en tilslutning til overbevisningen om vækst som en forudsætning for at skabe en teknologisk og dermed mere bæredygtig udvikling. Det ses eksempelvis i Venstres energipolitik, som beskrevet indledningsvis i opgaven. Tankerne om denne forening af økonomisk vækst og økologiske hensyn har præget tiden siden 1980'erne. Det sås videre i 1990'erne, hvor begreberne om *bæredygtighed* og *bæredygtig udvikling* fik sit synlige indtog i erhvervslivet i kraft af

virksomheders fokus på *den tredobbelte bundlinje: profit, people, planet*. Denne fungerer som en retningsssnor for virksomheders arbejde med bæredygtighed inden for disse tre sfærer, således der både sikres økonomisk overskud, social ansvarlighed og miljømæssige hensyn (Arler, 2015a, s. 26).

4.1 Bæredygtighed som begreb

Perioden hvori tankerne om økologisk modernisering brød frem var som beskrevet en periode, hvor den dominerende diskurs omhandlede en bæredygtighed eller bæredygtig udvikling. Men når vi taler om bæredygtighed som begreb, så er det ikke et begreb, der pludselig dukkede op i 1980'erne. Vi finder tværtimod beskrivelser helt tilbage til fra begyndelsen af 1700-tallet i forbindelse med forvaltningen af skovbrug af Hans Carl von Carlowitz. Termen, der blev brugt, var bevaring eller konservering, og det blev et udtryk for en vedvarende udnyttelse af skoven i en hastighed, der på længere sigt var holdbar. Det vil sige, at udnyttelsen af skoven ikke medvirkede en udtømmelse af den. Nøgleordene for Carlowitz var henholdsvis *ligevægt*, hvad angår vækst og høst, *effektivisering*, *selvbegrænsning*. Carlowitz' tanker om en vedvarende udnyttelse af skovbruget finder vi ligeledes videreført i starten af 1900-tallet i kraft af Gifford Pinchot. Han præsenterede en tydelig utilitaristisk tilgang i sin udlægning af konserveringsbegrebet; nemlig med et fokus på at skabe mest mulig nytte i så lang tid som muligt. I denne udlægning er der eksplicit et hensyn til de nuværende generationers muligheder for opnåelsen af lykke og velstand, men der ligger ligeledes et hensyn til de kommende generationer. Der ligger således et budskab om at tilgodese egne behov her og nu, men ikke uden at tilgodese de kommende generationers behov, og at alt dette skal ske med en økonomisk udvikling, der er i overensstemmelse med økologiske grænser og miljøets bæreevne (Arler, 2015a, s. 18).

I 1980'erne, hvori bæredygtighedsdiskursen var dominerende, finder vi ligeledes en lignende formulering af begrebet om en bæredygtig udvikling i FN-rapporten *Our Common Future* fra 1987, hvilken vil blive udfoldet i et senere afsnit.

Bevæger vi os længere frem i tiden efter Carlowitz og Pinchot, finder vi i en mere nutidig kontekst plantefysikeren Barry Commoner, der argumenterer for teknologi som løsningen på miljømæssige problematikker. Han advokerer for udviklingen af mere ren teknologi og dermed for en udfasning af såkaldte beskidte teknologier. Det vil altså sige en bevægelse væk fra teknologi baseret på eksempelvis fossile brændstoffer, pesticider og plastik for i stedet at bevæge sig mod at stille krav til den teknologiske udvikling om en mere 'ren' retning (Arler, 2015a, s. 21). Dette argument om en bevægelse væk fra, hvad vi kan kalde, beskidte teknologier og mod rene teknologier, taler sig ind i måder, hvorpå vi i dag i høj grad søger at skabe en mere bæredygtig vækst; nemlig en grøn vækst. Derfor vil vi nu se nærmere på, hvilke metoder der anvendes i bestræbelsen på at minimere den negative miljøpåvirkning, som menneskelig aktivitet medfører, ved hjælp af teknologiske løsninger.

4.2 Grøn vækst

Når der tales grøn vækst, handler det således primært om teknologiske løsninger. Et centralt begreb i denne forbindelse er *afkobling*, hvilket indebærer en adskillelse mellem økonomisk vækst og negative miljømæssige påvirkninger. Det vil eksempelvis sige at producere mere effektivt eller i større omfang uden at forbrugere mere energi eller udlede mere forurening. Af metoder, der anvendes til dette formål, er henholdsvis *miljøeffektivisering*, *recirkulation*, *substitution* og *faktormål*. Samtlige af disse metoder er altså midler, der anvendes, som led i en afkoblingsstrategi.

For at starte ved førstnævnte metode til afkobling, så indebærer miljøeffektivisering, at ressourceforbruget i produktionen af varer skal nedsættes, imens produktionen skal resultere i samme mængde og kvalitet af varer. I denne forbindelse finder vi eksempelvis *cradle to cradle*-konceptet, hvilket indebærer en recirkulation af det producerede affald, som en mulig løsning. Ved denne recirkulation bliver materialer, der ellers almindeligvis vil anses som affald, sat i kredsløb og dermed genanvendt i nye sammenhænge.

Afkobling kan ligeledes opnås ved substitution, hvor en belastende forbrugsform udskiftes med en, der er mindre miljøbelastende. Dette kan således både gælde materialer såvel som goder og aktiviteter. Substitution rækker altså vidt og bredt, da det både kan gælde skift til mindre miljøbelastende ferieformer såvel som mindre miljøbelastende spisevaner. Et yderligere led i miljøeffektivisering er såkaldte faktormål, hvor vi eksempelvis finder *Faktor 4-miljøeffektivering*, der indikerer, at ressourceforbruget og miljøbelastningen nedbringes til en fjerdedel i produktionen af en vare (Arler, 2015b, s. 82–83).

Når vi taler om en afkobling fra negative miljømæssige påvirkninger med en fortsat økonomisk vækst, så kan det mere specifikt deles op i henholdsvis ressourcer og påvirkning. Hvor, hvad vi kan kalde, ressource-afkobling betyder en reducere af brugen af ressourcer pr. enhed af den økonomiske aktivitet, så kræver afkoblingen af påvirkninger derimod et stigende økonomisk output samtidig med en reducere af negative miljømæssige påvirkninger. Om afkobling kan der dog indvendes at være en sondring mellem henholdsvis *relativ* og *absolut* afkobling, hvorfor man på nogle områder kan anfægte afkoblingsstrategiers reelle effekt. Hvor en relativ afkobling af enten ressourcer eller påvirkninger indebærer, at væksthastigheden af det miljømæssige parameter, hvad end det er forbruget af ressourcer eller miljømæssig påvirkning, er lavere end den økonomiske indikator, som eksempelvis BNP, så indebærer absolut afkobling et fald i ressourceforbrug uden hensyntagen til den økonomiske væksthastighed. Ifølge FN's Miljøprogram og Miljøorganisation (UNEP) forekommer en sådan absolut afkobling i forhold til eksempelvis ressourcer sjældent. Det skyldes, at forudsætningen for at dette vil kunne lade sig gøre er, at ressourceproduktiviteten overstiger økonomiens væksthastighed, og derfor ses relativ afkobling sædvanligvis i højere grad (UNEP, 2011, s. 4–5). Grøn vækst kan således siges at være et udtryk for en teknologioptimisme i forhold til at minimere negative miljømæssige påvirkninger, som menneskelig aktivitet medvirker til.

På linje med at jeg fremhævede rapporten *The Limits to Growth* som karakteristisk for 1970'ernes væstkritik, vil jeg på samme måde fremhæve rapporten *Our Common Future* (1987), også kendt som Brundtlandrapporten, som karakteristisk for 1980'ernes vækst- og teknologioptimisme i miljøspørgsmål. Det følgende afsnit vil således være en udfoldelse af dennes indhold ligeledes med henblik på at afdække rapportens beskrivelser af forholdet mellem bæredygtighed og vækst.

4.3 Our Common Future: En bæredygtig udvikling

Brundtlandrapporten blev publiceret af Verdenskommissionen for Miljø og Udvikling, hvilken blev anført af den daværende norske statsminister, Gro Harlem Brundtland, hvorefter den sædvanlige betegnelse for rapporten altså kommer af. Med publiceringen af Brundtlandrapporten blev der i høj grad sat skub i bæredygtighedsdiskursen, hvor der søgtes at opløse de konflikter, der blev italesat mellem miljømæssige og økonomiske værdier i 1970'ernes grænsediskurs (Dryzek, 2013, s. 16, 2013, s. 149).

Hvad Brundtlandrapporten i høj grad kendetegnes ved og refereres for er kommissionens definition af, hvad en bæredygtig udvikling indebærer:

“Humanity has the ability to make development sustainable – to ensure that it meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs” (WCED, 1987, s. 8).

Denne definition af en bæredygtig udvikling er både funderet i nuværende generationer, såvel som kommende generationer, hvor der altså tænkes langsigtet frem for blot nuværende generationers udfoldelsesmuligheder. Det er en definition, der i en vis forstand insinuerer begrænsninger for menneskeheden, men som hverken indebærer konkrete eller absolutte grænser for menneskets udfoldelse. Der forekommer dog en erkendelse af, at

smertelige valg vil være en forudsætning for at skabe en bæredygtig udvikling. I denne forbindelse pointeres eksempelvis, at særligt de, der er velhavende, må tilpasse sig en livsstil, der kan være forenelig med verdens ressourcer, men uden at definere grænser for vækst som i grænsediskursen (WCED, 1987, s. 8).

Som tidligere nævnt i forbindelse med Carlowitz' og Pinchots garanti om opfyldelse af menneskelige behov, vender vi således belejligt tilbage til den påpegede problematisering i forlængelse af Arlers kritik. I Brundtlandrapportens formulering, som er citeret i det ovenstående, ligger der implicit et budskab om opfyldelsen af alle menneskers behov, hvilket selvsagt indebærer, at den menneskelige aktivitet bør forblive inden for økologiske grænser. Hvor Carlowitz' og Pinchots udgangspunkt var utilitaristisk, peger Brundtlandrapporten i en mere kantiansk retning, nemlig en bestræbelse på et forbrugsniveau, der er opnåeligt for ethvert individ på verdensplan (Arler, 2015a, s. 24). Undertegnede finder det således rimeligt at fremføre en undring over, at om end Brundtlandrapporten endda selv indledningsvis italesætter, at det tungeste ansvar for at regulere sit forbrug ligger hos de rige lande, så forekommer der ikke konkrete anvisninger for handling netop for de rige lande. Som Arler skriver, så vil argumentationen i Brundtlandrapporten som udgangspunkt være funderet i en insisteren på økonomisk vækst samt teknologiske løsninger, og dermed overses let særligt ét af Carlowitz' nøgleord, nemlig *selvbegrænsning*.

For at realisere en bæredygtig udvikling kræver det, ifølge Kommissionen, en forandring af kvaliteten af økonomien. Økonomien skal nemlig være bæredygtig, hvilket beskrives som en årlig økonomisk vækst i de industrialiserede lande på 3-4%. Det er hensigten, at denne vækst skal medvirke til miljøeffektivisering og dermed en reducere af forbrug af materialer og ressourcer. Denne bæredygtige udvikling, som væksten antages at medføre, argumenteres som fordelagtig for udviklingslandene ud fra kommissionens overbevisning om, at udviklingslandes muligheder afhænger

af de industrialiserede landes vækst. Der er en tiltro til, at miljøeffektivisering i industrialiserede lande vil tilvejebringe markeder for handelsvarer fra udviklingslande. Dette skal således føre til en vækst i udviklingslande, og Kommissionen foreslår en årlig økonomisk vækst på 5-6% for at kunne dække menneskers grundlæggende behov i disse lande (WCED, 1987, s. 51-52).

Dermed understreges kommissionens overbevisning om, at økonomisk vækst både må anses som en forudsætning for at komme fattigdom på verdensplan til livs og at mindske negative miljøpåvirkninger. Hvad man dog kan anfægte i denne forbindelse er, hvorvidt Brundtlandrapportens udsyn i virkeligheden kan siges at være langsigtet i et miljømæssigt perspektiv, for selv hvad der kan synes som en lille stigning vil udmunde i en enorm økonomisk stigning efter blot få årtier.

4.3.1 Befolkning

Om end Brundtlandrapporten distancerer sig fra rapporten *The Limits to Growth*, hvad angår forholdet mellem vækst og bæredygtighed, så mødes rapporterne dog i en vis forstand i problematiseringen af fødevaremangel i takt med stigende befolkningstal: at der hvert år er flere og flere mennesker på verdensplan, der ikke har adgang til mad i tiltrækkelige mængder, samt at der på trods af en stigende fødevareproduktion ikke er tilgængelighed til mad, hvor der er behov for det (WCED, 1987, s. 12). Ifølge Kommissionen findes de landbrugsmæssige ressourcer og teknologiske løsninger, der behøves for at brødføde voksende befolkninger, allerede på daværende tidspunkt. Problemet ligger ikke i manglen på ressourcer eller effektive løsninger, men simpelthen i manglen på politiske beslutninger, der kan sikre, at der produceres fødevarer, hvor det er nødvendigt. Argumentet der føres i rapporten på dette område er således, at man vil kunne imødekomme givne udfordringer, der vedrører fødevaremangel, ved at bygge videre på de resultater, der allerede fandtes tilbage i 1980'erne, og endnu videre udvikle nye strategier til sikringen af fødevarer på verdensplan (WCED, 1987, s. 118).

Selve sikringen af fødevarer på verdensplan afhænger ikke blot af en stigende produktion, men også af at reducere fordrejningen i fødevaremarkedets struktur på verdensplan og dermed at skifte fokuset på fødevareproduktion til de lande, der reelt er i fødevareunderskud. Det er således, ifølge kommissionen, helt essentielt at iværksætte tiltag, der sikrer, at alle mennesker har adgang til mad. En omstrukturering af den globale distribuering af fødevarer beskrives som presserende. For at skabe en bæredygtig udvikling, hvad angår en vedvarende sikring af fødevarer, kræver det således et mere systemisk fokus på at genanvende naturlige ressourcer. Og det er netop her, at udviklingen af ny teknologi skal medføre muligheder for at øge produktiviteten på samme tid med en reduktion af pres på- samt forbrug af ressourcer (WCED, 1987, s. 144). Denne position kan siges både at eksemplificere rapportens antropocentriske udsyn og teknologioptimisme, hvori altså naturen og dens ressourcer tilvejebringer ydelser for os, mennesket, og at dennes økologiske grænser vil søges at presses i denne ombæring ved hjælp af teknologiske løsninger.

Dette fører os således videre til, hvad Brundtlandrapporten skriver vedrørende forbrug af ressourcer og beslutninger om anvendelsen af heraf.

4.3.2 Forbrug af ressourcer

Selvom der findes genanvendelige kilder såsom sol-, vind- og bølgeenergi, så identificerer kommissionen de primært anvendt energikilder i 1980'erne som ikke-genanvendelige ressourcer, herunder naturgas, olie og kul. Ligesom vi så i *The Limits to Growth* erkender kommissionen, at hver af disse energikilder rummer hver deres økonomiske, sundhedsmæssige og miljømæssige omkostninger, fordele og risici. Når der foretages valg vedrørende energistrategier, så vælges der ligeledes miljømæssige strategier for fremtiden, da de ændringer, der foretages, også har sin effekt længere ud i tiden. Derfor fremlægger kommissionen fire centrale elementer, der bør sikres for en bæredygtig anvendelse af energi, og de lyder som følgende:

- 1) Tilstrækkelig vækst af energiforsyninger, således menneskets behov imødekommes.
- 2) Energieffektivitet samt bevaringsforanstaltninger, således spild af primære ressourcer minimeres.
- 3) Folkesundhed – anerkendelse af sikkerhedsrisici, der kan være forbundet med energikilder.
- 4) Beskyttelse af biosfæren og forebyggelse af mere lokale former for forurening.

Disse fire elementer finder kommissionen således nødvendige i spørgsmål vedrørende energi, da det er deres vurdering, at der i 1980'erne ikke var fundet en generel acceptabel anvisning for en sikker og bæredygtig energistrategi. Der kan således også siges, at der italesættes et behov for forsigtighed og omtanke i beslutninger vedrørende teknologiske løsninger og udnyttelse af ressourcer. Hvad der anses som særligt vigtigt i henhold til energi er effektivisering, og dette anses som et essentielt led i en bæredygtig udvikling af presserende karakter, i hvilken økonomiske løsninger forstås som en forudsætning (WCED, 1987, s. 202).

4.3.3 Teknologi og forurening

Behovet for teknologiske løsninger der fremmer miljøeffektivisering anses som afgørende, da forurening beskrives som et symptom på ineffektivitet i industrielle produktioner. Hvis der er en erkendelse af forurening som en omkostning, så kan det potentielt virke som en motivation for at investere i produkter og metoder, der øger effektiviteten. Dette vil medføre en reducere af forurening og produktionen af affald, og kommissionen ser altså særligt dette ske, hvor der er økonomiske incitamenter for at gøre det. Således kan man altså argumentere for at en økonomisk rationalistisk tilgang i en vis forstand kommer til udtryk i Brundtlandrapporten. Det er således overbevisningen, at motivationen for at industrier iværksætter initiativer for at reducere deres udledninger, der påvirker miljøet negativt, i høj grad

afhænger af hvorvidt initiativer bidrager med en økonomisk gevinst (WCED, 1987, s. 220).

Der er dog grænser for, hvad samfundet kan forvente af frivillige tilgang fra industrier grundet konkurrence, og derfor kommer der ligeledes en administrativ rationalistisk tilgang til udtryk i kraft af anvendelsen af regulativer, der påtvinger industrier standarder, der sikrer, at industrierne foretager de nødvendige investeringer i at reducere deres forurenende udledninger og produktion af affald. Således bibeholdes konkurrencen industrierne imellem, men på lige fod med hinanden, alt i mens der tages miljømæssige hensyn (WCED, 1987, s. 220). På den måde sikres altså også gode forhold, så at sige, for en fortsat stigende økonomisk vækst.

Om end Brundtlandrapporten repræsenterer en langt mere teknologioptimistisk tilgang, end det var tilfældet i *The Limits to Growth*, så advokeres der dog også i Brundtlandrapporten for, at der handles med omtanke, hvad angår introduktionen af nye teknologier. Hvis der gøres dette, så kan nye teknologier netop bidrage med betydelige muligheder for både at øge produktiviteten, levestandarder, folkesundhed og til at bevare Jordens naturlige ressourcer. Omvendt vil mangel på omtanke i introduktionen af nye teknologier også kunne bidrage med nye negative påvirkninger og risici. Derfor kan man sige, at den forsigtighed, der italesættes i *The Limits to Growth*, går igen i Brundtlandrapporten; dog i en mere optimistisk grad, så at sige. Nye teknologier kan nemlig hverken siges udelukkende at være gode eller dårlige i sig selv. (WCED, 1987, s. 217–219).

4.3.5 Behovet for økonomisk vækst og teknologi

Konklusionerne der generelt drages i Brundtlandrapporten er således som følgende:

- Alle mennesker har en fundamental ret til et miljø, der muliggør sundhed og velvære.

- Stater og regeringer skal sikre en bæredygtig udnyttelse af naturlige ressourcer, således hverken nuværende eller kommende generationers muligheder for brug af disse undergraves.
- Stater og regeringer skal sørge for bevarelsen af økosystemer samt den mest optimale bæredygtige brug af naturlige ressourcer.
- Stater og regeringer skal sikre tilstrækkelige standarder for miljøbeskyttelse.

Alt dette kræver i høj grad et stærkt politisk samarbejde på tværs af lande med en bæredygtig udvikling som fælles mål. I denne sammenhæng er økonomisk vækst og teknologisk udvikling nøgleord i Brundtlandrapporten: økonomisk vækst i både industrialiserings- og udviklingslande skal bekæmpe fattigdom og forudsætter endvidere den nødvendige teknologiske udvikling, der skal mindske negative miljømæssige påvirkninger. (WCED, 1987).

Vækst er altså forudsætningen for den bæredygtige udvikling, som kommissionen advokerer for, hvor vi tidligere omvendt så Meadows et al. italesætte en fortsat vækst som undergravende for økologiske hensyn. Man kan dog argumentere for, at disse to rapporter i bund og grund problematiserer samme sag, nemlig en mangel på økologiske hensyn og hensigtsmæssige løsninger på denne problematik. Begge rapporter peger endvidere på behovet for at rette op på den ulighed, der observeres på globalt plan. Om end Brundtlandrapporten fremstår langt mere teknologioptimistisk i deres løsning på økologiske problematikker, så kan der dog trækkes tråde til Meadows et al. i denne ligning, idet begge på hver sin måde italesætter nødvendigheden for forsigtighed og omtanke, hvad angår introduktionen af ny teknologi. Jeg udleder endvidere heraf, at rapportens årlige målsætninger for økonomisk vækst kan anfægtes i et langsigtet perspektiv, og at om end rapportens pointer om teknologiske løsninger som led i en reducere af negative udledninger, så kan man argumentere for, at Carlowitz' nødvendige pointe om selv begrænsning overses i denne ombæring.

Med 1980'ernes bæredygtighedsdiskurs og iboende vækstopoptimisme undersøgt, vil jeg i det følgende kapitel således bevæge mig videre til den sidste af Dryzeks miljødiskurser, nemlig radikalismediskursen og dennes videre væstkritik.

5 Modvækst: en videre vækstkritik

Den videre vækstkritik, som modvækst er, kom i kølvandet af 1970'ernes kritik, men har siden årtusindeskiftet været på dagsordenen i kraft af eksempelvis og økonom Joan Martinez-Allier (2010) og filosof Serge Latouche (2010). Hvor 1970'ernes grænsediskurs således rummede et behov for en stabilisering af væksten, og 1980'erne var præget af en vækstopoptimisme, så går denne vækstkritik, der udspringer ved årtusindeskiftet altså en endnu yderligere position, hvori der advokeres for en decideret nedadgående vækst.

Latouche begyndte i 00'erne at skrive om det franske begreb *décroissance*, med henvisning til økonom Nicolas Georgescu-Roegens beskrivelser af nulvækstens utilstrækkelighed og dermed behovet for modvækst. Ifølge Georgescu-Roegen skyldes nulvækstøkonomiens utilstrækkelighed, at det i et langsigtet perspektiv ikke er muligt at opretholde en stabil kvalitet i forbruget af materialer og energi. For en recirkulation af ressourcer, såsom energi og materialer, vil medføre en lavere og lavere kvalitet af det recirkulerede. Med et stigende forbrug, vil en sådan dalende kvalitet være kortsigtet i den forstand, at man hurtigere vil nå en grænse for mængden af ressourcer, som selvsagt medfører, at et sådant niveau af forbrug ikke kan vedholdes. Recirkulering ses dermed ikke som løsningen, som fortalere for nulvækst blandt andet vil foreslå. For dalende kvalitet af energi og materialer holder ikke på længere sigt. Der er derimod, ifølge Georgescu-Roegen, brug for negativ eller nedadgående økonomi, så at sige, nemlig modvækst. Økonomien må således tænkes som en del af biosfæren (Arler, 2015b, s. 86; Latouche, 2010).

I artiklen *Økonomisk vækst, grøn vækst, nulvækst, modvækst eller a-vækst?* henviser Arler til, at studier peger på, at afkobling ikke er løsningen, når der er et stigende forbrug. Selv ved teknologisk miljøeffektivisering anvendes der til stadighed ressourcer og produceres affald og altså forurening. Der foregår dermed blot en relativ afkobling (pr. økonomisk enhed), hvor der i miljømæssig forstand er brug for en absolut afkobling. Dette kan således argumenteres for

at være klare tegn på, at miljøeffektivisering i form af teknologisk udvikling ikke tilvejebringer de ønskede resultater og dermed løsninger til givne miljøproblematikker. Et eksempel som Arler fremhæver, hvor overbevisningen er, at en bæredygtig vækst sikres gennem teknologisk udvikling, er *cradle-to-cradle*-konceptet. I denne forbindelse af tankegangen, at ressourcer kan indgå i et kredsløb, hvor de anvendes på ny. Denne strategi og en fortsat økonomisk vækst kan nemlig argumenteres for at løbe ind i en form for selvmodsigelse; de samme ressourcer forventes at blive sendt i recirkulation, mens der fortsat produceres nye produkter, hvilket medvirker at tempoet for genanvendelsen af ressourcerne må sættes op, og produkters levetid reduceres. Om end det er muligt at reducere negative miljøpåvirkninger inden for visse områder, så kan der argumenteres for, at en stigende vækst i princippet undergraver muligheden for dette. Der er dermed, ifølge Arler, ingen tvivl om, at væksten må ende; spørgsmålet er blot hvornår (Arler, 2015b, s. 83–84).

Der ses i dag bevægelser, hvori man kan argumentere for, at denne radikalismediskurs kommer eksplicit til udtryk. I Danmark ser vi, som nævnt indledningsvis, bevægelser, såsom den Grønne Studenterbevægelse, der i deres principprogram skriver følgende om deres politiske vision, herunder forholdet mellem bæredygtig og vækst:

”Der er behov for en nytænkning af økonomisk udvikling, der hverken sker på bekostning af økologiske hensyn eller menneskelige ressourcer. Denne kamp indebærer også udbredelsen af en bæredygtig levevis og en ny forståelse af velstand” (Den Grønne Studenterbevægelse, 2019, s. 2).

På globalt plan ser vi endvidere, at særligt unge strejker for klimaet under #FridaysForFuture, som blev startet af den 16-årige svenske Greta Thunberg, der første gang fik særlig gennemslagskraft i medie billedet, da hun ved klimakonferencen COP24 i december 2018 i sin tale blandt andet udtalte:

”You only speak of a green eternal economic growth because you are too scared of being unpopular. You only talk about moving forward with the same bad ideas that got us into this mess. Even when the only sensible thing to do is pull the emergency brake (”Greta-speeches - FridaysForFuture”, 2018).

Der er således tydelige bevægelser at spotte i dag, der netop repræsenterer radikalismediskursens kald på forandring og handling gennem politiske beslutninger, der reelt mindsker de negative påvirkninger, som menneskelig aktivitet medfører samt ændringer hvad angår menneskets adfærd.

5.1 En bæredygtig modvækst

Som nævnt er økonom Joan Martinez-Alier en betydelig stemme i forsvaret af modvækst, og i artiklen *Crisis or opportunity? Economic degrowth for social equity and ecological sustainability. Introduction to this special issue* (2010) beskriver han i samarbejde med Francois Schneider og Giorgos Kallis, hvordan modvækst kan være både økonomisk og miljømæssig bæredygtig.

En bæredygtig modvækst defineres i denne artikel som værende en retfærdig nedtrapning af produktion og forbrug, der fremmer den menneskelige velvære samt forbedrer økologiske vilkår på både lokalt og globalt plan. Det skal dog ikke forstås som en kontinuerlig nedtrapning, men til et niveau, der fremmer menneskelig udvikling og fremskridt uden økonomisk vækst. Ifølge Schneider et al. distancerer en bæredygtig modvækst sig fra en ikke-bæredygtig modvækst sig således ved, at hvor en bæredygtig modvækst indebærer et fald BNP som følge af en reducere af ressourcekrævende produktion samt forbrug, så indebærer en ikke-bæredygtig modvækst derimod forringelser af sociale vilkår, såsom arbejdsløshed og fattigdom. Forskellen kan således siges at ligge i, hvilke faktorer der sikres i redueringen af økonomien, for hvor den bæredygtige version fremmer både velvære, økologisk bæredygtighed samt

social lighed, så har den ikke-bæredygtige negative sociale effekter (Schneider et al., 2010, s. 512).

I udlægningen af en sådan bæredygtig modvækst ligger samme overbevisning, som hos Georgescu-Roegen, nemlig at teknologiske løsninger ikke har tilstrækkelig effekt i et miljømæssigt perspektiv. Derfor er der behov for begrænsninger og reduktioner af produktion og forbrug, om end dette ikke skal forstås ultimativt. Der pointeres dog, at denne holdning ikke er ensbetydende med en afvisning af teknologiske fremskridt og udvikling inden for dette område. Det er derimod et udtryk for, at teknologien og udviklingen skal omstruktureres således, at omdrejningspunktet er bedre løsninger og ikke blot flere. Essensen i dette argument er således, at det der skal gøres plads til bæredygtig teknologisk nytænkning, der peger i retning af miljøvenlige livsstile samt en teknologisk udvikling, der udelukkende bevæger sig inden for passende økologiske grænser (Schneider et al., 2010, s. 512–513).

Som karakteristisk for radikalismediskursen og dermed de bevægelser, der kommer til udtryk i dag, vil jeg i det følgende afsnit fremhæve bogen *Prosperity without Growth* (2017) af økonom og bæredygtighedsprofessor Tim Jackson. Som titlen indikerer, søger Jackson at demonstrere, hvordan der kan skabes velstand i et samfund uden vækst, og dermed i tråd med Schneider et al. hvordan en bæredygtig modvækst kan udfolde sig. Følgende afsnit vil således være en afdækning Jacksons position, hvad angår bæredygtighed og vækst.

5.2 Prosperity without Growth: En modvækst-tilgang

Centrum for Jacksons udlægning af en modvækst-tilgang er hans redefinition af *velstand*. Velstand spiller en væsentlig i rolle i menneskers liv, da velstand indbefatter dét at gøre det godt og at have det godt i livet. Vores individuelle velstand er indbyrdes forbundet med vores medmenneskers; hvis man selv oplever velstand i livet, så er det en sølle trøst, hvis ens medmennesker omvendt befinder sig i store vanskeligheder. Ifølge Jackson vil hans udlægning af velstand gøre en ende på hungersnød, hjemløshed, fattigdom og

uretfærdighed og endvidere medbringe et håb for en mere sikker og fredelig verden. Det giver altså mulighed for sociale fremskridt, der rummer en følelse af, at tingenes tilstand bliver bedre – hvis ikke for os selv, så for de kommende generationer efter os. Jackson retter sit kritiske blik mod, hvad han anser som en fejlslagen strategi for at opnå en sådan velstand:

” [...] we are failing in that task. Our technologies, our economy and our social aspirations are all badly aligned with any meaningful expression of prosperity” (Jackson, 2017, s. 2).

I vores søgen velstand og velvære her og nu, underminerer vi altså muligheden for dette i et langsigtet perspektiv. Stigende velstand opfattes sædvanligvis som ensbetydende med stigende økonomi, men denne opfattelse stiller Jackson sig kritisk overfor. For i en verden med økologiske grænser er stigende indkomster så reelt det vigtigste fokus at have, eller burde vores fokus i højere grad være rettet mod en mere bæredygtig og retfærdig form for velstand? Ifølge Jackson er mere ikke altid bedre og velstand er således *ikke* lig med stigende indkomst eller rigdom. Ifølge FN's Udviklingsprogram, UNDP, er indkomster mere ulige i dag, end det er set siden midten af det sidste århundrede. Der tegner sig en tendens, hvor de rige bliver rigere, og de fattige blot bliver fattigere. Forfølgelsen af fortsat økonomisk vækst virker således ikke til at fremme den menneskelige lykke; tværtimod forhindrer den det måske (Jackson, 2017, s. 5–6).

Dette behov for en redefinition af velstand taler sig således ind i radikalismediskursens søgen på forandring ved hjælp af dannelsen af grønne bevidstheder. For med Jacksons begreb om velstand taler sig netop ind i ønsket om menneskelig forandring, idet der blot følger en forvrænget forståelse af mennesket og dets plads i verden i kraft af den sædvanlige opfattelse af velstand. Der søges således en decideret forandring af kulturen i en søgen på forandring af borgernes måde at tænke på, så at sige. Den ændrede opfattelse,

han særligt søger at plante, er, at mennesket kan blomstre, vil opnå en større samhørighed og et højere niveau af velvære samtidig med at reducere negative påvirkninger af miljøet. Jackson beskriver det selv kort og godt således:

”To live well, and yet to consume less. To have more fun –
but with less stuff” (Jackson, 2017, s. 48).

I påstanden om behovet for en ny forståelse af velstand ligger der altså implicit et behov for at stille spørgsmålstegn ved den såkaldte antropocæne arrogance og for at skabe en ny opfattelse af forholdet mellem menneske og natur.

Siden Aristoteles har det, som indledningsvis nævnt, været påstået, at mennesket har brug for mere end blot materiel sikkerhed til at blomstre og udfolde sig. Velstand er absolut nødvendig: at gøre det godt i livet handler blandt andet om at give og modtage kærlighed, at nyde respekt for ligemænd samt at have en tilhørsfølelse og tillid i samfundet. Endvidere finder vi eksempelvis Dalai Lama, der fremfører argumentet om, at de mennesker, der er mest lykkelige, er dem der udviser medfølelse og praktiserer dette overfor sine medmennesker. Denne overbevisning beskrives ligeledes i moderne videnskab, hvor blandt andet neuropsykolog Richard Davidson konkluderer, at handlinger, der udføres i betænkelighed for andres velvære, skaber en større følelse af velvære hos sig selv (Jackson, 2017, s. 48–49).

Jackson ser en klar relation mellem de to begreber, velstand og lykke, i den forstand, at der er en tendens til at glæden stiger i forbindelse med velstand, og omvendt at glæden falder, når velstanden gør. Materiel sikkerhed har altså betydning for i vores liv, men dét alene udgør ikke fundamentet for menneskelig lykke. Det er derfor det gode liv, vi må investere i; ikke forstået i en økonomiske forstand, men på et personligt og samfundsmæssigt plan (Jackson, 2017, s. 50).

5.2.1 Forbrug af ressourcer

På trods af at det er svært at konstatere sandfærdigheden af fremskrivelser, der præsenteres i *The Limits to Growth*, så tilslutter Jackson sig i som sådan samme princip om forsigtighed eller påpasselighed, som, jeg argumenterede for, var gældende hos Meadows et al. I denne forbindelse fremhæver Jackson to pointer: for det første at den potentielle udtømning af ressourcer må stoppe på et tidspunkt og dernæst, at den nødvendige omstilling skal igangsættes årtier forinden sådanne potentielle grænser opnås. For når først økologiske grænser er nået, og en total ressourcemangel opnås, vil det være for sent at foretage virksomme ændringer for at rette op på situationen (Jackson, 2017, s. 16).

Argumentationen der fremføres, lyder altså som følgende; jo hurtigere økonomien vokser, jo mere udfordrende vil det blive at reagere, når den potentielle ressourcemangel nås. Fokuset bør således være rettet mod, hvorvidt der er nogen form for udsigt til, at dette vil hænde inden for en forudsigelig fremtid frem for på, hvorvidt det vil blive en realitet eller ej. For hvis der peges på, at der inden for en forudsigelig fremtid vil opstå ressourcemangel, så bør der allerede handles *nu*, således der reageres på problemet i tide (Jackson, 2017, s. 17).

Der ses altså klart forbindelser til Meadows et al. i Jacksons holdning til forbrug af ressourcer. Faktorer som naturlige forsinkelser i forhold til de reelle konsekvenser af eksempelvis udtømning af ressourcer eller forurening er central, men som det vil blive afdækket i følgende afsnit, så følger Jackson dog ikke den begrænsede ressourcetankegang, som ses hos Meadows et al., selv han dog også har sine forbehold i denne forbindelse.

5.2.2 Teknologi og forurening

I forsvaret af ønskværdigheden ved økonomisk vækst udpeges teknologiske løsninger sædvanligvis som svaret, ligesom det var tilfældet i Brundtlandrapporten: mere effektive produktionsmetoder, mere bæredygtige

produkter og grøn vækst. Jeg udleder dog, at Jackson placerer sig i midten af Meadows et al., og Brundtlandrapporten i denne sammenhæng, for hos Jackson finder vi en optimistisk opfattelse af teknologiske løsninger, men ikke uden et ”men”. Fordi der ikke er tilstrækkelige beviser for afkobling som løsningen på de følger, som en økonomisk vækst medfører, så kan teknologien kun være behjælpelig noget af vejen i reduceringen af negative miljøpåvirkninger. Dermed sagt fremstilles afkobling dog hverken som unødvendig eller umulig, men faktisk nærmere som et centralt redskab. Der er dog et behov for absolut afkobling, selvom det ligesom pointeret af UNEP (2011) sjældent forekommer i praksis (Jackson, 2017, s. 87).

Argumentationen om at en vækstende økonomi vil blive mere ressourceeffektiv, at ressourceeffektivitet medvirker afkobling, og at en fortsat økonomisk vækst derfor er at foretrække, problematiserer Jackson således. Anken er at for få beviser for afkobling som en tilstrækkelig løsning, men omvendt pointerer han ligeledes, at dette ikke nødvendigvis udelukker muligheden for det. Og det er netop her han besidder en væsentlig mere optimistisk tilgang både i forhold til mulighederne for teknologisk udvikling og substitution end Meadows et al. gør, men alligevel er mere tilbageholden end Brundtlandrapporten. Spørgsmålet er for Jackson blot, hvor meget afkobling, der er muligt og realistisk inden for teknologiens og økonomiens rammer (Jackson, 2017, s. 96).

Et mål der har været gennemgående i begge tidligere gennemgåede rapporter, *The Limits to Growth* fra 1972 og *Our Common Future*, er at holde sig inden for de økologiske grænser. Midlerne til opnåelsen af disse mål viser sig blot som forskelligartede, som det ligeledes blev prioriteret i gennemgangen af Dryzeks diskurs om miljømæssig problemløsning. Jackson er ingen undtagelse, og han retter skarpt blikket mod det sociale aspekt og udviklingen af et såkaldt progressivt samfund som middel mod dette fælles mål. Denne vil undertegnede således skitsere i følgende afsnit.

5.2.3 Behovet for en ny forståelse af velstand

I tråd med Dryzeks beskrivelse af radikalismediskursen, så problematiserer Jackson netop det industrialiserede samfunds grundlæggende struktur i sin udlægning af, hvordan økologiske hensyn bedst tages. Han argumenterer for udviklingen af et mere progressivt samfund, hvor altså den radikalismediskursens anden distinktion kommer til udtryk, nemlig at skabe forandring i samfundet ved hjælp af grøn politik vedrørende sociale strukturer og institutioner, og udføres ved at gøre følgende:

- Etablering af grænser for forbrug af ressourcer.
- At modvirke forbrugerisme.
- At håndtere ulighed.
- At give økonomien et nyt fokus.

Det første punkt er funderet i argumentet om, at forbrugersamfundets overflod medvirker til udtømningen af naturlige ressourcer, og at det derfor er nødvendigt at formulere klare ressource- og miljømæssige grænser samt at integrere disse i både den økonomiske såvel som sociale struktur. Dette kan ligeledes relateres til Jacksons andet punkt, hvilket udspringer af påstanden om, at forbrugersamfundets dynamik ikke hverken er hensigtsmæssig for mennesket eller bæredygtig i et miljøperspektiv. Derfor skal der brydes forbrugets såkaldte 'jernbur' for at fremme betingelserne for et mere bæredygtigt og berigende liv. I denne forbindelse kan det tredje punkt, nemlig håndtering af lighed, ses som en vej til at bryde med forbrugets jernbur. Heri argumenterer Jackson nemlig blandt andet for politiske beslutninger vedrørende minimums- og maksimumsniveauer for indkomster, hvilket altså kan ses som en vej til at bryde med den ukonstruktive jagt på status i materielle goder. Alt i alt argumenterer Jackson for at skabe en økonomi, der bevæger sig væk fra at basere sig på et materialistisk forbrug, hvilket hverken er bæredygtig på et socialt eller miljømæssigt plan.

Ud fra ovenstående har vi således fået forståelse for radikalismediskursen og den vækstkritik, der er at spotte i samfundet i dag. I denne forekommer tilbagevendende delelementer fra grænsediskursen, herunder italesættelsen af nødvendigheden for at bryde med den såkaldte antropocentriske arrogance i sikringen af miljømæssige hensyn og opfattelsen af en stigende økonomi som medvirkende til negative miljøpåvirkninger. Kritikken går dog videre i kraft af italesættelsen af behovet for en decideret faldende økonomi. I kraft af Jacksons, fremført som karakteristisk litteratur for denne vækstkritik, forekom der henholdsvis et centralt fokus på redefinitionen af velstand og behovet for at bryde med forbrugssamfundet. Jeg udleder en delvis teknologioptimisme hos Jackson, idet der både fremgår et forsvar for afkoblingsstrategier samt en tiltro til muligheden for videre teknologiske fremskridt, men at der ligeledes forekommer en kritik af den manglende absolutte afkobling. Endeligt udleder jeg en manglende garanti for, at en nedadgående økonomi ikke fjerner ønskværdigheder goder.

I de tre foregående kapitler har undertegnede således undersøgt argumenterne i forhold til foreneligheden af bæredygtighed og vækst, der har domineret miljødebatten siden den for alvor brød frem i slutningen af 1960'erne. I det følgende kapitel vil jeg således sammenholde, hvilke forskelle og ligheder jeg har udledt i denne undersøgelse med henblik på at bevæge mig ind i min argumentation om et fjerde vækstbegreb og den anvendte filosofis rolle i denne diskussion.

6 En sammenfatning og identificering af filosofiens rolle

Kort opsummeret fandt vi i 1970'erne Meadows et al., der i *The Limits to Growth* (1972) problematisere både en stigende befolkningsmæssig og økonomisk vækst, da deres fremskrivelser peger på et økologisk kollaps ved at fortsætte en sådan tendens. Teknologiske løsninger kan løse *nogle* problemer, men ikke i tilstrækkelig grad, og det er således ikke løsningen på begrænsede mængder af ressourcer. Derfor advokerer de for en global stabilisering og dermed nulvækst.

Derimod fandt vi i 1980'erne Brundtlandrapporten (1987), der med en anerkendelse af økologiske grænser pegede på økonomisk vækst som forudsætning for en bæredygtig udvikling, hvor fattigdom på globalt plan endvidere bekæmpes. Gennem teknologisk udvikling og videnskabelige fremskridt vil mængden af ressourcer kunne udvides.

Det leder således op til i dag, hvor vi ser 1970'ernes endnu videre væstkritik og dermed forsvaret for modvækst, komme til udtryk i kraft af Tim Jackson (2017). Økologiske hensyn tages ved at mindske både økonomi og forbrug, og hensigtsmæssig teknologisk udvikling er kærkommen, men anses kun til en vis grad som en effektiv løsning. Målet er således at nedbringe negative miljøpåvirkninger ved at bevæge sig væk fra en materialistisk og forbrugsorienteret økonomi og derved en ny forståelse af velstand frigjort fra det økonomiske fokus.

6.1 Kritiske betragtninger på miljødebattens opfattelser

Når man anskuer disse positioner i forhold til, hvordan bæredygtighed sikres med eller uden vækst, så står man selvsagt tilbage med et spørgsmål om, hvilken af disse overbevisninger, der må forstås som den rette at indrette sig efter. For er det, hvad man kan kalde, den 'påpasselige', den 'optimistiske' eller den 'radikale' tilgang, der har fat i den lange ende – eller måske en helt fjerde?

I denne forbindelse vil undertegnede i forlængelse af Arler (2015b) argumentere for, at et entydigt svar vil være for snævert, idet der både er påstande at anfægte og ligeledes medgive ved hver position. For hvor man eksempelvis kan anfægte den teknologiskepsis og begrænsede ressourcetænkning, der findes ved Meadows et al., så kan man ligeledes anfægte den vækst- og teknologioptimisme, som Brundtlandrapporten advokerer for.

Hvad undertegnede vil argumentere for, Meadows et al. i høj grad overser er den reducere af negative udledninger, som afkoblingsstrategier kan muliggøre, muligheden for substitution og altså overgangen fra beskidte til rene teknologier, som vi så Commoner advokere for. Meadows et al. ender således med at repræsentere en begrænset ressourcetænkning, idet denne primært centrerer sig om ikke-genanvendelige naturressourcer, hvilke mennesket har tillært sig at udvinde af jorden og udnytte. Dermed overses de teknologiske muligheder for anvendelsen af vedvarende energikilder såsom sol-, vind- og bølgeenergi.

På trods af disse kritikpunkter, så kan man dog argumentere for, at Meadows et al. med deres fremskrivelser vedrørende økologiske overskridelser, hvis der ikke iværksættes tiltag mod en global stabilisering, også fremfører nogle væsentlige pointer. Uafhængigt af sandfærdigheden af deres fremskrivelser om, at et økologisk kollaps på sigt vil indtræffe, så er det undertegnede overbevisning, at det forekommer svært ikke at medgive følgende pointe: at vi har én Jord, og at vi skal værne om det, vi har, således vi hverken underminerer økosystemers eller menneskehedens levevilkår. Ud fra denne pointe fremstår det sympatisk i et miljømæssigt perspektiv at foretage et brud med det både et materialistisk og ressourcemæssigt overforbrug, der særligt ses i rige lande, og dermed rette et større fokus på Carlowitz' tredje nøgleord, *selvbegræsning*.

Ligesom der både er elementer at anfægte og medgive hos Meadows et al., gør dette sig også gældende i forhold til Brundtlandrapporten. For at starte ved et af kritikpunkterne, der kan indvendes, kan vi rette blikket mod, hvad der anses som sammenhængende med bæredygtig udvikling, nemlig økonomisk vækst. Om end det kan sympatiseres at fremsætte mål om økonomisk vækst i fattige lande i bekæmpelsen af fattigdom, så kan man alligevel anfægte årlige mål om økonomisk vækst, såsom 3-4% i industrialiserede lande. Som fremført af Arler (2015b) undergraver sådanne mål nemlig muligheden for genanvendelsen af ressourcer og bliver dermed selvmodsigende, idet det vil kræve et hastigt tempo, der blot reducerer ressourcers levetid. Man kan således argumentere for sådanne årlige mål som værende kortsigtede, da det i et langsigtet perspektiv hurtigt bliver absurd at bestræbe. Udover er det min påstand, at man endvidere kan anfægte rapportens teknologioptimisme i tråd med Jackson (2017). For selvom der er effektive teknologiske løsninger, der eksempelvis sikrer en betydelig afkobling, så er det i højere grad en relativ afkobling end absolut afkobling, der ses, som det fremgik af UNEP (2011).

Der er dog også væsentlige pointer at medgive i Brundtlandrapporten. For trods kritikken af rapportens teknologioptimisme, så er det min påstand, at man alligevel kan medgive optimismens berettigelse i den forstand, at der faktisk ses substitution i praksis. Det ses eksempelvis i transport- og energisektoren, hvor der sker overgange fra fossile brændstoffer til vedvarende energikilder, som Commoner netop advokerer for. Endvidere fremgår det svært at anfægte rapportens fremhævelse af vigtigheden for omtanke ved introduktionen af nye teknologier, som vi i en vis forstand ligeledes fandt ved Meadows et al.

Endeligt finder vi Jackson som repræsenterende for en modvækst-tilgang. På linje med at man kan anfægte Brundtlandrapportens bestræbelse på en årlig økonomisk vækst, så kan man indvende samme om Jacksons bestræbelse på en faldende økonomi. Dette til trods for at det er ud fra argumentationen om at bryde med forbrugets jernbur, der ikke bidrager til Jacksons redefinition af

velstand. For med formulerede mål om en faldende økonomisk vækst samt forbrug, så mangler der en decideret garanti for, at det ikke er reelt ønskværdige faktorer, der skæres væk, og ikke blot de faktorer der netop ikke er ønskværdige.

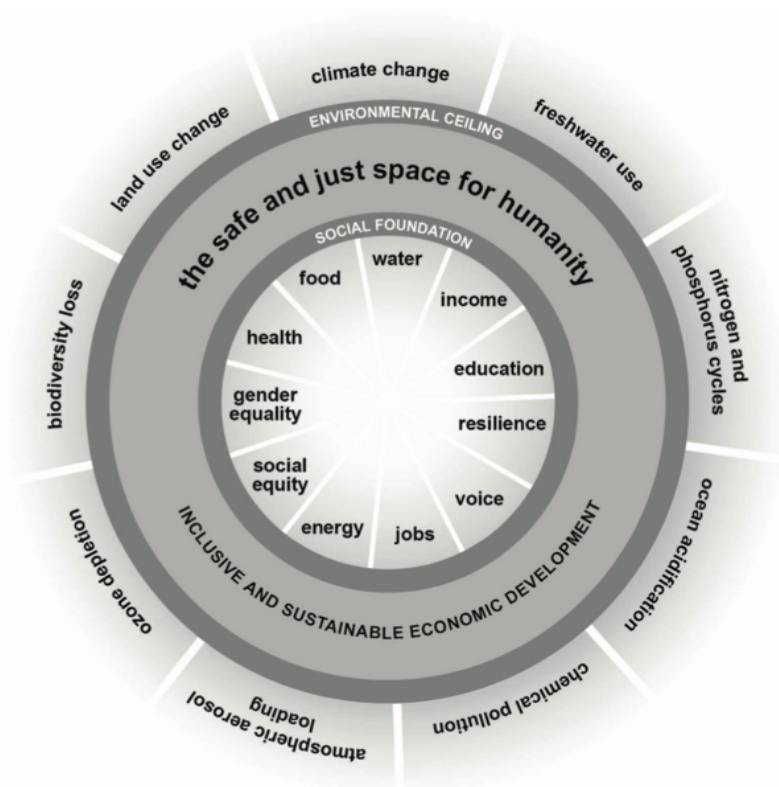
Selve bestræbelsen på at bryde med forbrugets såkaldte jernbur kan der dog argumenteres for i kraft af Jacksons henvisning til studier, der modsiger forestillingen om, at rigdom medvirker større lykke. Samme argumentation fandt vi ligeledes hos Meadows et al. med henvisning til Mill, der anser menneskets mulighed for at blomstre som værende funderet i menneskelige aktiviteter, der er uafhængige af materialistisk forbrug. Endvidere kan man medgive Jackson, at et mindsket forbrug må medføre en mindre økologisk belastning.

På baggrund af denne sammenfatning er det således min påstand, at der både er væsentlige kritikpunkter at finde i hver position, men samtidig også væsentlige pointer, hvori både miljømæssige og sociale hensyn kan sikres. Positionerne rummer samme målsætning, nemlig at sikre økologiske hensyn samt nuværende og kommende generationers levevilkår, om end det så er ud fra en antropocentrisk eller biocentrisk orientering og med udgangspunkt i forskellige vækstbegreber. Men ligesom Dryzek pointerer, så er miljødiskurserne forankret i industrialiseringssamfundet og er derfor præget af en økonomisk tankegang, uanset om det så betyder en tilslutning eller et brud med denne. Mit svar på mit indledende spørgsmål i indeværende afsnit er derfor netop anvendelsen af et helt fjerde vækstbegreb, nemlig a-vækst. Denne tilgang til vækst vil jeg således i det følgende forfølge for i denne forbindelse at munde ud i min påstand om den filosofiens anvendelsesmuligheder i spørgsmål om foreneligheden af bæredygtighed og vækst.

6.1.1 En agnostisk tilgang til vækst

For frem for at sværge til enten en stigende eller nedadgående økonomi, finder vi altså vækstbegrebet a-vækst, hvor økonomien lige såvel kan være stigende, faldende eller stationær (Arler, 2015b, s. 87–88). Fokuset er ubetinget bevarelsen af ønskværdige goder, hvorfor svaret på en given problematik altså både kan læne sig op ad grænsediskursens, bæredygtighedsdiskursens og radikalismediskursens løsningsforslag. Det er derfor min påstand, at man med en sådan agnostisk tilgang til miljøspørgsmål vil kunne foretage beslutninger, hvor der findes frem til de mest miljøvenlige tiltag i løsningen af en given problematik.

For at forstå dette vækstbegreb nærmere, vil jeg henholdsvis fremhæve, hvad økonomerne Kate Raworth (2017) og Jeroen C.J.M. van den Berg (2011) skriver om denne tilgang: I artiklen *Why it's time for Doughnut Economics* (2017), argumenterer Raworth for en agnostisk tilgang til økonomisk vækst og mener, at så længe menneskelig trivsel er i centrum, så kan økonomien opføre sig som den vil, så at sige. Derfor skal økonomien tilpasses således, at menneskelig trivsel er mulig og dermed ikke står i vejen for dette gennem faste overbevisninger om, hvordan økonomien skal opføre sig. Mere konkret er hendes påstand, at der er udtalt behov for at beslutningstagere tilegner sig et nyt kompas, hvad angår miljømæssige anliggender. Derfor foreslår hun en såkaldt *doughnutøkonomi*, der ses illustreret i nedenstående figur, *Figur 4*:

Figur 4 (Raworth, 2017, s. 218).

Doughnuten skal læses som følgende: den inderste ring i doughnuten udgør det sociale fundament, og uden for denne cirkel finder vi, hvad hun beskriver som et sikkert og retfærdigt rum for menneskeheden. Denne indebærer således en inkluderende og bæredygtig økonomisk udvikling. Overskrides dette rum for menneskelig aktivitet, passerer også den miljømæssige grænse, hvilket vil være kritisk, da det vil medføre betydelige økologiske konsekvenser. Ifølge Raworth åbner denne doughnutøkonomi for muligheden for at skabe en bæredygtig fremtid, hvor det er muligt at opfylde menneskers behov, mens der tages økologiske hensyn (Raworth, 2017, s. 217).

Som det således ses illustreret, retter Raworth først blikket mod de sociale aspekter og derefter mod de økonomiske. Hun mener ikke, det er hensigtsmæssigt at gå helt væk fra en økonomisk tankegang, men at der er behov for at vende den sædvanlige tankegang på hovedet:

”What we need are economics that makes us thrive, whether or not they grow” (Raworth, 2017, s. 221).

Essensen i hendes agnostiske tilgang er således først og fremmest at tage udgangspunkt i mål for menneskeheden for efterfølgende at undersøge, hvilke økonomiske beslutninger der kan muliggøre disse.

I tråd med Raworth finder vi endvidere økonomen Jeroen C.J.M. van den Berg, der i artiklen *Environment versus growth – A criticism of ”degrowth” and a plea for ”a-growth”* (2011) retter en kritik mod idéen om en bæredygtig modvækst, som vi så Schneider et al. (2010) argumentere for, i sit forsvar af a-vækst. Undertegnede vil dog også perspektivere van den Berghs kritik til de øvrige vækstbegreber, som er blevet undersøgt i opgaven og derudfra søge at underbygge min påstand om filosofiens anvendelsesmuligheder i spørgsmål om bæredygtighed og vækst.

6.1.2 Et brud med det økonomiske fokus

En af hovedpointerne i van den Berghs kritik af modvækst lyder på, at selvom en reducere af økonomien kan siges at medvirke et mindsket forbrug og derved reducere negative miljømæssige udledninger, så kan det ligeledes potentielt sætte en stopper for den teknologiske udvikling som følge af manglende investeringer heri. Resultatet heraf vil således være en forringelse af mulighederne for teknologi, der muliggør afkobling og substitution, hvilket endeligt kan medføre en fremtidig stigning af CO₂-udledninger. Der mangler simpelthen en garanti for en tilstrækkelig effektivitet i forhold til at reducere negative miljømæssige udledninger på længere sigt, ligesom undertegnede pointerede ved Jackson i forhold til sikringen af ønskværdige elementer. Af dette udleder van den Bergh, at der er behov for større fokus på emnets kompleksitet i spørgsmål bæredygtighed og vækst:

To put it a bit simplistically, we want especially the dirty or dirtiest sectors to ”degrow” if they do not succeed in

adopting sufficiently clean technologies or realizing a substitution away from dirty inputs. Simultaneously, cleaner production, such as of electricity from renewable energy, may grow, which in turn would add to GDP growth” (van den Bergh, 2011, s. 882).

Denne argumentation kan ligeledes også anvendes i forhold til grænsediskursens mål om en stabiliserende nulvækst såvel som en stigende grøn vækst. For overfører vi eksempelvis denne argumentation på Brundtlandrapportens årlige økonomiske vækst, så forekommer der ligeledes en manglende garanti for en tilstrækkelig effektiv teknologi set ud fra det mulige stigende forbrug, økonomisk vækst vil medføre. Som van den Bergh skriver, så vil, hvad han kalder, en BNP-fetichisme stå i vejen for vores søgen efter udvikling, da det i mange sammenhænge vanskeliggør muligheden for gode politiske beslutninger, hvilket blandt andet gælder indenfor områder som klima, arbejde og sundhed (van den Bergh, 2011, s. 885).

Dette kan således siges at være essensen af van den Berghs forsvar for en mere agnostisk tilgang til økonomisk vækst, der som pointeret kan overføres til de øvrige vækstbegreber, der har præget miljødebatten. For hvor vækst *kan* være ønskværdig på nogle områder, kan den omvendt også vise sig *ikke* at være ønskværdig i andre sammenhænge. Der bør altså rettes et langt større fokus på at fremme tiltag såsom miljøeffektivisering eller substitution og politiske beslutninger, der understøtter disse. Derfor taler van den Bergh blandt andet for eksekveringen af følgende: at give økonomi mindre fokus i politiske beslutninger vedrørende miljø og klimaforandringer, teknologispecifik politik, effektive internationale aftaler, kommunikations- og informationsindsatser der fremmer miljøvenlig adfærd og et fleksibelt arbejdsmarked (van den Bergh, 2011, s. 888–889).

Hvad undertegnede særligt udleder af disse argumenter for en agnostisk tilgang til vækst, som fremført af Raworth og van den Bergh, er først og

fremmest behovet for at sætte sociale og miljømæssige faktorer i centrum frem for økonomiske. Endvidere udleder jeg et behov for kontekstuel funderede undersøgelser af, hvordan både miljømæssige og sociale hensyn så faktisk både mest effektivt og hensigtsmæssigt foretages. Og det er netop i denne forbindelse, at undertegnede vil argumentere for den anvendte filosofis rolle og berettigelse i en sådan agnostisk tilgang til vækst i kraft af Bent Flyvbjergs (2001) anvendelse af Aristoteles' begreb *fronesis*. Denne sammenhæng må dog pointeres udelukkende at være udledt af undertegnede.

Det følgende afsnit vil således være en nærmere uddybelse af denne sammenhæng samt udførelsen af Flyvbjergs anvendelse af *fronesis* som redskab.

6.1.3 Behovet for filosofien: Fronesis som redskab i miljøspørgsmål

I kapitlet *Values in social and political inquiry* (2001) fremfører Flyvbjerg Aristoteles' begreb *fronesis* som redskab som led i en såkaldt fronetisk undersøgelse. Hos Aristoteles finder vi i *Bog VI i Etikken* (2000) dette begreb, der af Aristoteles selv omtales som kløgt, men som også kaldes en praktisk visdom eller fornuft. Begrebet er en intellektuel dyd, som må anses som helt særlig, idet denne dyd rummer evnen til at gøre det rette i en specifik situation og kontekst (Aristoteles, 2000, s. 153). Flyvbjerg oversætter dette begreb til en fronetisk socialvidenskab, som i sin anvendelse handler om at gennemgå Aristoteles' tre intellektuelle dyder: *episteme*, *techne* og *fronesis*. Hvor *episteme* kan oversættes til epistemologi, hvilket altså vil sige universel, videnskabelig viden og indikerer en viden om *hvorfor*, så kan *techne* oversættes til håndværk eller teknologi og indikerer en viden om *hvordan*. Der findes ingen tilstrækkelig nutidig oversættelse af *fronesis* udover omtalen som klogskab eller praktisk visdom, men denne dyd indikerer som nævnt, *hvad* der bør gøres. Dette kræver således både viden og erfaring. Ifølge Flyvbjerg er hensigten med denne fronetiske tilgang at udføre analyser og fortolkninger af samfundets værdier og interesser, der udspiller sig i praksis. Og det er her, undertegnede ser dette redskab som relevant i en agnostisk tilgang til vækst i miljøspørgsmål, for ved

at udføre en fronetisk undersøgelse afdækkes altså følgende tre spørgsmål: *Hvor er vi på vej hen? Er det ønskværdigt? Hvad bør der gøres?* At foretage denne undersøgelse og dermed søge svar på disse spørgsmål, kan argumenteres for netop at være den forsigtighed, påpasselighed og omtanke der som pointeret er blevet fremhævet som nødvendig af både Meadows et al., WCED og Jackson.

En fronetisk tilgang til spørgsmål vedrørende bæredygtig og vækst, uanset hvilken faktor fra I=PAT-ligningen man anskuer, vil dermed kunne åbne for nye perspektiver og afdække ønskværdigheden af en given teknologi, politiske beslutninger eller tilgange til forbrug eller befolkning.

Jeg vil således i det nedenstående søge at eksemplificere, hvordan dette redskab kan anvendes på en uspecificeret teknologisk løsning på en given problematik, der medfører negative miljøpåvirkninger.

- *Episteme*: Viden om den givne miljømæssige problematik og dens omfang. Hvad besidder vi af videnskabelig viden om den problematik, som den givne teknologi skal løse?
- *Techné*: Hvad er det for en teknologi, og hvordan fungerer den i praksis?
- *Fronesis*: Er denne teknologi ønskværdig? Hvilke fordele og ulemper forekommer der ved brugen af den – og for hvem/hvad? Bør denne teknologi i så fald benyttes?

Ved at gå sådan filosofisk til værks i miljøspørgsmål, og dermed også i spørgsmål vedrørende bæredygtighed og vækst eller ej, kan vi således afdække den reelle problematik, hvordan den kan eller allerede løses og endeligt ønskværdigheden af dette med udgangspunkt i den konkrete kontekst. På den måde imødekommes således også det identificerede behov for forsigtighed og omtanke i beslutninger, der vedrører miljøet. I den forbindelse skal det dog have in mente, at redskabet ligeså vel kan anvendes på de løsningsanvisninger, som er blevet fremført i opgaven.

Det er således mit argument, at man, ved at foretage en fronetisk undersøgelse i spørgsmål vedrørende bæredygtighed og vækst, kan navigere i mangfoldigheden af overbevisninger om, hvordan både miljømæssige og sociale hensyn sikres.

7 Konklusion

Den undring, jeg indledningsvis præsenterede i opgaven, lød som følgende: *Hvordan har forståelsen af forholdet mellem bæredygtighed og vækst udviklet sig siden miljødebattens start til i dag, og hvordan kan filosofien anvendes i denne diskussion?* I kraft af ovenstående undersøgelse er jeg nu i stand til at besvare dette spørgsmål.

Forståelsen af forholdet mellem bæredygtighed og vækst har siden miljødebattens start i slutningen af 1960'erne til i dag været præget af skiftende overbevisninger. 1970'ernes grænsediskurs var præget af en manglende tiltro til teknologiske løsninger og en væstkritik, som pegede på et behov for global stabilisering for at forhindre en overskridelse af økologiske grænser og et decideret økologisk kollaps. Anderledes blev det i 1980'erne i kraft af en bæredygtighedsdiskurs, hvori væstkritikken vendte til fordel for en økonomisk og teknologisk optimisme, som til stadighed præger, hvordan vi i dag søger at fremme en bæredygtig udvikling. Endeligt er der siden årtusindeskiftet brudt en videre væstkritik frem, hvor der peges på et behov for velstand frigjort fra økonomi og dermed en decideret nedadgående vækst i sikringen af miljømæssige hensyn.

Jeg konkluderer herudfra, at der i miljødebattens forståelser af forholdet mellem bæredygtighed og vækst både er elementer at give medhold i og at anfægte. Jeg argumenterer derfor for en agnostisk tilgang som en måde at fremme miljøvenlige beslutninger frigjort fra faste overbevisninger om vækst. Afslutningsvis identificerer jeg filosofiens rolle i kraft af en fronetisk undersøgelse som redskab til at bedrive en agnostisk tilgang til spørgsmål vedrørende bæredygtighed og vækst.

8 Litteratur

- Administrator, N. C. (2015, februar 27). Blue Marble - Image of the Earth from Apollo 17 [Text]. Hentet 7. maj 2019, fra NASA website: <http://www.nasa.gov/content/blue-marble-image-of-the-earth-from-apollo-17>
- Aristoteles. (2000). *Etikken* (1.). Frederiksberg: DET lille FORLAG.
- Arler, F. (2015a). Bæredygtighed og bæredygtig udvikling. I F. Arler, M. A. Mosgaard, & H. Riisgaard, *Bæredygtighed: Værdier, regler og metoder* (s. 71–97). Aarhus N: Aarhus Universitetsforlag.
- Arler, F. (2015b). Økonomisk vækst, grøn vækst, nulvækst, modvækst eller a-vækst? I F. Arler, M. A. Mosgaard, & H. Riisgaard, *Bæredygtighed: Værdier, regler og metoder* (s. 71–97). Aarhus N: Aarhus Universitetsforlag.
- CONCITO: Danmarks grønne tænketank. (2018, juni 14). Stadig flere danskere opfatter grøn omstilling som en forudsætning for vækst og velfærd. Hentet 12. april 2019, fra <https://concito.dk/nyheder/stadig-flere-danskere-opfatter-gron-omstilling-forudsatning-vækst-velfaerd>
- Den Grønne Studenterbevægelse. (2019). Formålsprogram. Hentet 3. maj 2019, fra https://uploads-ssl.webflow.com/5c3d9575fa928ded8b18dacb/5c90d8f4a5701df2769ecd3_DGSBs%20formålsprogram%202019.pdf
- Dryzek, J. S. (2013). *The politics of the Earth: Environmental discourses* (3. udg.). Oxford: Oxford University Press.
- Ehrlich, P. R. (2014). Human impact: the ethics of I=PAT. *Ethics in Science and Environmental Politics*, 14(1), 11–18. <https://doi.org/10.3354/esep00151>
- Energipolitik - Venstre. (u.å.). Hentet 12. april 2019, fra Venstre.dk website: <https://www.venstre.dk/politik/venstre-mener/energipolitik>
- Flyvbjerg, B. (2001). Values in social and political inquiry. I *Making social science matter: why social inquiry fails and how it can succeed again*. New York, N.Y: Cambridge University Press.
- Greta-speeches - FridaysForFuture. (2018). Hentet 14. maj 2019, fra https://www.fridaysforfuture.org/greta-speeches#greta_speech_dec3_2018
- Jackson, T. (2017). *Prosperity without Growth: Economics for a Finite Planet*

- (2. udg.). Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge.
- Latouche, S. (2010). Degrowth. *Journal of Cleaner Production*, 18(6), 519–522. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2010.02.003>
- Meadows, D., Meadows, D., Randers, J., & Behrens III, W. (1972). *The limits to growth: A report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind*. London: Earth Island.
- Mohon, L. (2018, december 20). Apollo 8 Captures “Earthrise” – Dec. 24, 1968 [Text]. Hentet 7. maj 2019, fra NASA website: <http://www.nasa.gov/centers/marshall/history/this-week-in-nasa-history-apollo-8-captures-earthrise-dec-24-1968.html>
- Raworth, K. (2017). Why it's time for Doughnut Economics. *IPPR Progressive Review*, 24(3), 216–222. <https://doi.org/10.1111/newe.12058>
- Ringgard, A. (2018). Forskere advarer: Samfundsøkonomien smadrer vores planet. Hentet 12. april 2019, fra <https://videnskab.dk/kultur-samfund/forskere-advarer-samfundsoekonomien-smadrer-vores-planet>
- Rockström, J., Randers, J., & Stoknes, P. E. (2018). Kan det undgås, at Jorden bliver et drivhus? Hentet 12. april 2019, fra Zetland website: <https://www.zetland.dk/historie/sejvPbqa-mowGrQPv-f57d0>
- Schneider, F., Kallis, G., & Martinez-Alier, J. (2010). Crisis or opportunity? Economic degrowth for social equity and ecological sustainability. Introduction to this special issue. *Journal of Cleaner Production*, 18(6), 511–518. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2010.01.014>
- UNEP. (2011). *Decoupling Natural Resource Use and Environmental Impacts from Economic Growth: A Report of the Working Group on Decoupling to the International Resource Panel*.
- van den Bergh, J. C. J. M. (2011). Environment versus growth — A criticism of “degrowth” and a plea for “a-growth”. *Ecological Economics*, 70(5), 881–890. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2010.09.035>
- WCED. (1987). *Our common future*. Oxford: Oxford University Press.
- Økonomi. (u.å.). Hentet 12. april 2019, fra Alternativet website: <https://alternativet.dk/politik/vores-politik/okonomi>
- Aagard, L. (2018, oktober 8). Nulvækst giver ingen mening i klimadebatten. Hentet 12. april 2019, fra <https://sn.dk/Debat-/Nulvaekst-giver-ingen-mening-i-klimadebatten/artikel/780357>